SKAS

4/2003

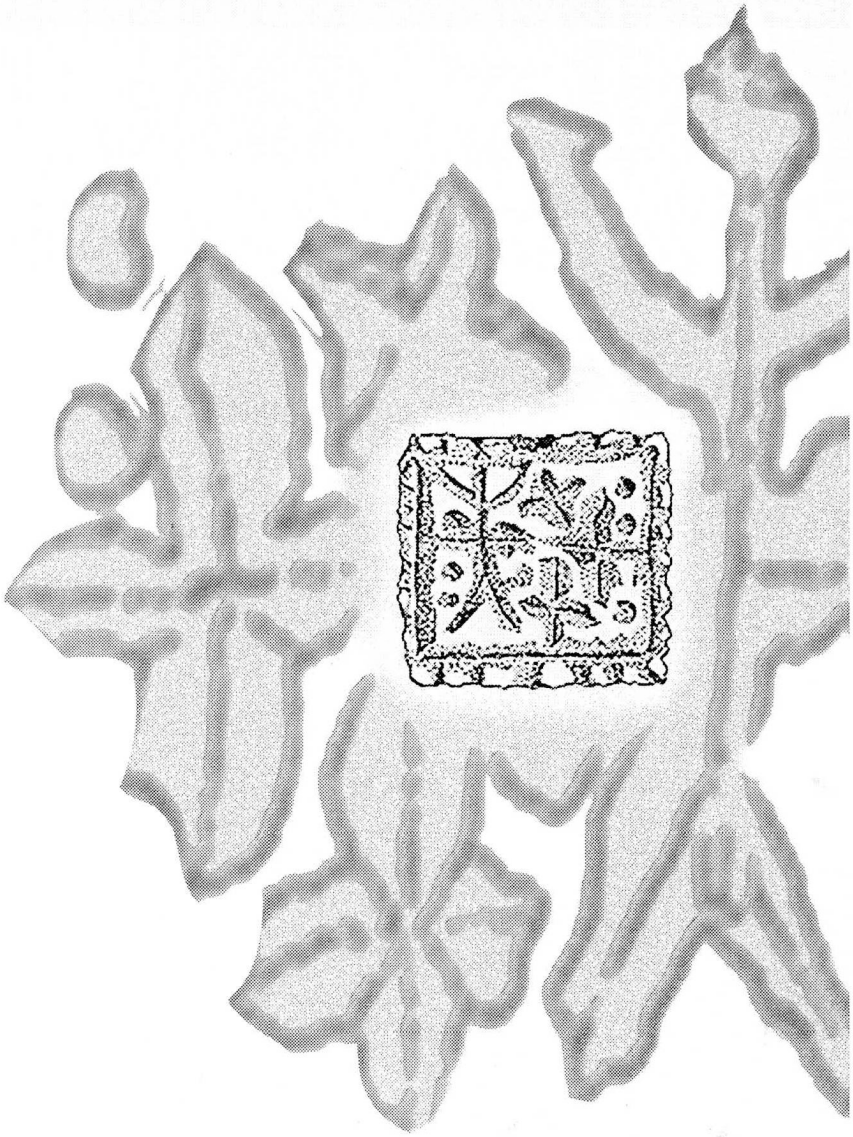

SUOMEN KESKIAJAN ARKEOLOGIAN SEURA

Suomen keskiajan arkeologian seuran jäsenlehdessä julkaistaan tietoa yhdistyksen toiminnasta ja keskiajan arkeologiaan liittyvistä seminaareista ja tapahtumista. Lehdessä julkaistaan lyhyitä artikkeleita, kirjojen ja muiden julkaisujen arvosteluja sekä muita keskiajan ja uuden ajan arkeologiaan liittyviä juttuja.

Kirjoittajia pyydetään toimittamaan julkaistavaksi tarkoitettu aineisto päätoimittajalle viimeistään kuukautta ennen lehden julkaisupäivää. Tekstit toimitetaan disketillä tai sähköpostilla (liitetiedostoina) WP, Open Office tai Microsoft Word -muodossa tallennettuina ja ilman tekstiin tehtyjä muotoiluja. Kuvat (viivapiirrokset, mustavalkokuvat, värikuvat ja diat ilman kehyksiä) lähetetään joko alkuperäisinä tai digitaalisina korpulla tai CD-levyllä jolloin ne palautetaan kirjoittajalle lehden ilmestymisen jälkeen. Vain poikkeustapauksina sähköpostilla liitetiedostoina. Mustavalkoiset viivapiirrokset lähetetään GIF-muodossa ja valokuvat JPEG-muodossa (10-laatu). Kuvien tarkkuuden on oltava 300 pistettä tuumalle (dpi). Lehden sähköpostiosoite on skas.lehti@jippii.fi .

Jäsenlehti ilmestyy neljä kertaa vuodessa. Seuraavan lehden ilmestymispäivä on 15.3 .2004.

Julkaisija: Suomen keskiajan arkeologian seura - Sällskapet för medeltidsarkeologi i Finland ry
osoite: SKAS c/o Arkeologia, Henrikinkatu 2
20014 Turun yliopisto

Päätoimittaja: Georg Haggrén
Nurmilinnuntie 3 C 26, 02620 Espoo
040-771 5640
georg.haggren@jippii.fi

Taitto: Martti Lampila
Vanhanpappilantie 70, 13300 Hämeenlinna
050-320 1326
vanha.pappila@mail.htk.fi

Toimituskunta: Hannele Lehtonen
0400-537670, hannele-maria.lehtonen@pp.inet.fi
Marianna Niukkanen
040-732 9907, marianna.niukkanen@nba.fi
Jussi-Pekka Taavitsainen
050-576 6187, justaa@utu.fi
Hanna-Leena Salminen
050-5845222, hanna-leena.salminen@utu.fi
Terhi Mikkola
050-5822526, terhi.mikkola@dnainternet.net
Tanja Ratilainen
040-579 9974, tratilainen@yahoo.com

Kannen logo: Sarvesta tehty leimasin 1300-luvun lopulta. Åbo Akademin päärakennuksen kaivaukset. Turun maakuntamuseo. Piirros:Anu Lavonen/Turun maakuntamuseo.
Kannen suunnittelu: Mikko Reuna

Sisällys:

Aino Katermaa
Keskiajan linnat Suomessa - merkityskaavailu
Sivu 4

Markus Hiekkanen
Barkarkulla – arkeologisia ja topografisia jälkiä mahdollisesta linnakummusta
Sivu 15

V.-P. Suhonen
Joitakin huomioita Oulun keskiaikaisesta linnasta
Sivu 19

Ulla Lähdesmäki
Historialliset muinaisjäännökset Pirkanmaan kartalle
Sivu 27

Tanja Ratilainen
Koti kivimuurin sisällä –seminaari. Luentoja, kierroksia ja uusi kirja elämästä Hämeen linnassa
Sivu 34

Georg Haggrén
Kalastusta, kauppaa ja vähän merirosvoustakin
Sivu 39

Markus Hiekkanen
Lähetystyön arkeologisia jälkiä vanhassa Tanskassa ja Ruotsissa
Sivu 42

Tanja Ratilainen
Ehtoollisviiniä imupillillä. Antoisa yleisteos Suomen keskiaikaisten kivikirkkojen historiasta
Sivu 45

Georg Haggrén
Pieniä löytöjä suurilta kaivauksilta
Sivu 48

Essi Tulonen
Tuore meriarkeologian väitöskirja
Sivu 50

Ulrika Rosendahl
Ett framtidshopp är borta. Helena Anttila in memoriam
Sivu 52

Pääkirjoitus

VILKKAAN TUTKIMUKSEN VÄLIRAPORTTI - KURKISTUS TURUN KESKIAIKAAN

Joulukuun alussa ilmestyi Turun historiaa tutkineiden arkeologien ja luonnontieteilijöiden yhteistyön tuloksena seuramme AMAF-sarjan tuorein osa "Kaupunkia pintaa syvemmältä – Arkeologisia näkökulmia Turun historiaan". Teokseen on koottu lähes 30 Turun kaupunkiarkeologiaa eri näkökulmista tarkastelevaa artikkelia. Yhdessä ne luovat tukevaa pohjaa kaupungin menneisyyden tulevalle tutkimukselle.

Kirja on monien eri tahojen yhteistyön tulos. Aboa Vetus-museon ja Turun maakuntamuseon panos oli korvaamaton niin kuvamateriaalin, kokoelmien käytön kuin muunkin tuen osalta. "Kylästä kaupungiksi" ja "Suomen virtuaaliarkeologia" -projektit ovat mahdollistaneet monien kirjoittajien tutkimustyön, jonka hedelmiin muutkin pääsevät nyt tutustumaan. Työn loppuvaiheessa TS-yhtymän kädenojennus mahdollisti ulkoisestikin näyttävän teoksen ilmestymisen.

Kirjan julkaisemisen yhteydessä järjestettiin Turun linnassa joulukuun 11.-12. päivinä Tieteellisten seurain valtuuskunnan juhlavuoden rahaston tuen mahdollistama seminaari, jossa monet kirjoittajat esittelivät omia teemojaan. Seminaarissa virinneen keskustelun teemojen joukosta kannattaa nostaa esiin yksi - luotettavien tulkintojen kannalta keskeinen tarve saada tutkimustietoa tuomiokirkon ja Suurtorin väliseltä alueelta eli keskiaikaisen Turun ydinalueelta. Seminaarin lopuksi saimme lisäksi kuulla tuoreimpia tuloksia Turun kaupunkiarkeologian kentältä: kirjastontontin viimekesäiset kaivaukset ovat tuomassa uutta ja jännittävää tietoa Aurajoen pohjoispuolisen alueen kehityksestä ja keskiaikaisesta topografiasta.

Tuore kirja on niin ammattilaisille kuin kaikille muillekin arkeologian ystäville suunnattu kurkistus meneillään olevaan Suomen vanhimman kaupungin menneisyyden tutkimukseen. Sitä lukiessa voi alkaa odottaa jatkoa uusien tutkimusten ja julkaisujen muodossa. Nälkä kasvaa syödessä ...

GEORG HAGGRÉN

KESKIAJAN LINNAT SUOMESSA – MERKITYSKAAVAILU

Aino Katermaa

Mikä merkitys Suomen linnoilla oli keskiajalla? Lähden tutkailemaan linnojen oman ajan merkitystä – toinen tiehän olisi miettiä, mikä merkitys keskiajan linnoilla on meille nyt. Keskiaikainen merkitys kiinnostaa kuitenkin minua tällä hetkellä enemmän, sillä olen luennoinut Suomen keskiajan historiaa ja siinä yhteydessä joutunut miettimään tätä puolta aivan erityisesti. Luentosarjan tekemisessä minua on auttanut tavattoman paljon Tapio Salmisen vastaava luentosarja, jonka hän minulle ystävällisesti antoi. Tästä julkinen ja lämmin kiitokseni.

Erityisen suurta iloa olen kokenut lukiessani Knut Draken viimeaikaisia artikkeleja, joita hän ystävällisesti pyynnöstäni minulle lähetti. Myös hänen muut tutkimuksensa, joissa hän on vetänyt yhteen pitkiä tutkimustraditioita ja tulkinnut uudelleen aiemmin julkistettuja tuloksia, ovat antaneet uutta ajattelemisen aihetta. Tämän sanoessani en mitenkään halua väheksyä muiden tutkijoiden työtä – olen heille kaikille kiitollisuudenvelassa.

Miettiessäni Suomessa sijaitsevien keskiaikaisten linnojen merkitystä olen ensimmäisenä määritellyt Suomen. Vaikka kansallinen painotus ei ole relevantti, olen pitänyt perusteltuna lukea siihen nykyisen Suomen alueen lisäksi myös Karjalan. Näin ollen siis ensimmäinen Käkisalmen linna, Maankruunu ja Viipurin linna kuuluvat mukaan. Kahdesta ensin mainitusta tiedot ovat niin niukat ja niiden olemassaolo kesti niin lyhyen ajan, että yleistulkintaan ne eivät vaikuta. Toisaalta nyky-Suomen pohjoisosiin ei linnoja rakennettu. Seudun mukana olo ei siis vääristä ajatusta, koska en aio suhteuttaa linnojen määrää pinta-alaan enkä väkilukuunkaan.

Käsittelen määritelmänomaisesti vain Suomen linnoja, vaikka tiedän hyvin, että koko Ruotsin valtakunnan - ja koko Itämeren piirin - historia on olennaisen tärkeä nähdä kokonaisuutena. Syy on se, että valtakunnan alueelle on keskiajalla rakennettu niin paljon[1] linnoja, että en voi niitä kaikkia esitellä. Mutta vaikka siis puhun vain Suomesta, olen kyllä tarkasti tietoinen valtakunnallisesta yhteydestä.

Toinen rajaus koskee aikaa. Keskiajaksi luen tässä ajan Kustaa Vaasaan asti hänet pois lukien, vaikka sotatekniikan kannalta hänen aikansa ei 1500-luvun alusta poikkeakaan. Tämän teen siksi, että Kustaan vallantäyteys eroaa niin paljon Ruotsin keskiaikaisten kuninkaiden tai muiden ylimysten vallasta, että hänen aikansa tulkinta on välttämättä erilainen. - Keskiajan alun sijoitan traditionaalisesti 1100-1200-luvulle. Kysymys on siis "Ruotsin vallan ajasta", kuten sitä on meillä nimitetty. Siksi mukaan eivät mahdu ns. muinaislinnat.

Kolmannen perusmäärittelyn olen tehnyt

kohteen, linnan, suhteen. Käytän paradoksia: linna on se, jota linnaksi on sanottu. Tällä haluan nimenomaan sulkea pois lähtökohtieni joukosta kannanoton linnan perustehtävästä: en päätä alkuun, onko linna puolustuslaite vai asunto tms. Lisärajaus koskee rakennuttajia. Tutkin vain ns. valtakunnanlinnoja ja niihin vertautuvia piispanlinnoja. Yksityislinnoista on aivan liian vähän tietoja. Jos ne harvat tiedot otettaisiin tulkintaan mukaan, syntyvä kuva olisi varmasti vääristynyt.

Kronologinen lähestymistapa on varsin luonnollinen. Haluan kuitenkin ottaa käyttöön myös "teorian" – sillä pyrin ryhdistämään esitystäni. Ajattelen, että esimerkiksi panos-tuotos –teoria voisi antaa eräänlaisen rungon tutkailulleni. Se nimittäin pakottaa miettimään, kenen panos ja kenelle tuleva tuotos tosiasiassa kussakin tapauksessa on kyseessä. Tällä voi mielestäni olla merkitystä tulkinnoissa.

Käsittelen Suomen linnojen eri rakennusvaiheita kuin ne olisivat erillisiä panostuksia. Näen nimittäin asian niin, että keskiaikaiset rakennusurakat eivät olleet kovinkaan pitkiä eikä niillä juuri ollut keskinäistä pakonomaista riippuvuussuhdetta. Linnan muuntaminen uudeksi voidaan mielestäni täysin rinnastaa uuden rakentamiseen. Tässä poikkean esim. Christian Lovénin julkaisemista kartoista, joissa linnat on esitetty vain perustamisina ja olemassaoloina.

Yleisesti voidaan sanoa, että Suomessa linnoja konkreettisesti rakensivat seudun talonpojat mahdollisesti ulkomailta palkattujen mestarien opastuksella. Heidän työpanoksensa ei kuitenkaan tässä tulkinnassa ole kiinnostava. He rakensivat, halusivat he sitä tai eivät. – Talonpoikienkin halukkuus on kyllä ajatuksena mahdollinen, sillä rakennustyö on saattanut olla myös palkallista ja siten kannattavaa.

Panostamisen pohdinnassa kysymys on ainakin rakennuttajasta ja hänen panoksestaan. Mutta aivan yksiselitteistä ei suinkaan ole se, kuka on ollut kussakin tapauksessa rakennuttaja.

Tuotoksen kohdalla asia on ainakin jossain määrin toinen. Rakennustyön tulos säilyi paljon kauemmin kuin vain rakennuttajan ajan. Niinpä kokonaistuotos on voinut olla oleellisesti eri kuin se välitön tulos, jonka rakennuttaja ajatteli ja koki saavansa. Pyrin kuitenkin ennen muuta punnitsemaan, mikä todellinen tuotos oli juuri panostajalle.

Suomen ensimmäiset suuret valtakunnanlinnat, Turun linna, Hämeen linna ja Viipurin linna, perustettiin alun perin 1200-luvun lopulla. (Kartta 1: I) Sitä edeltävää aikaa ja mahdollisia linnanrakennuksia voidaan vain arvailla. Jos ruotsalaiset tulivat valloittajina, on uskottavaa, että he tarvitsivat ainakin yhden varustetun tukikohdan. Mutta äkkinäisestä sotilaallisesta kaappauksestahan ei ole mitään pitäviä todisteita.

Aurajokisuun linna, Turun linna, aktualisoitui, kun kaupan ja hallinnon keskus asettui sinne. Kysymys oli lähinnä varustuksesta. Sama oli asian laita Hämeen linnan kohdalla. Molemmat lienevät olleet suorakaiteen muotoisia maavallin päälle rakennettuja tornillisia puuvarustuksia.

Parhaiten näitä kahta voisi luonnehtia asevoimien olemassaolon manifestoinneiksi. Tähän tulkintaan olen tullut – muiden avulla – kahdesta syystä. Ensiksikin nämä linnat (tai linnoitukset) eivät olisi voineet sotimalla pitää seudun asukkaita kurissa. Ne eivät ole olleet niin vahvoja ja suuria, että niissä olisi voinut majailla sellainen sotajoukko, joka olisi voinut pitkään pakottaa seutulaisia mihinkään. Toiseksi arvioin, että tuohon aikaan ei sen paremmin Varsinais-Suomessa kuin Hämeessäkään ollut paikallista tarvetta "sotalinnalle". Aurajokisuussa voidaan

sen sijaan nähdä olleen muutakin kuin kotimaista liikettä ja siksi manifestaatio on ymmärrettävä. Vanajan-Hämeessä ollaan aika syrjässä, mutta voidaan ajatella, että sielläkin esiintymistarvetta on ollut. Rakennuttajan, Ruotsin kuninkaan, panos ei näytä olleen kohtuuttoman suuri – linnat olivat vaatimattomia varustuksia – saatuun tuotokseen, uskottavuuden vahvistumiseen, nähden.

Kolmas 1200-luvun lopun valtakunnanlinna, Viipurin linna, on minusta eri asia. Sen ensimmäinen vaihe, soikea kivivallitus[2], pystytettiin aktiivisessa sotatilanteessa. Erinomaisen paikkansa ansiosta se kesti sotakoetuksensa. Se jopa tuotti enemmän kuin oli ajateltu – se jäi ilmaisemaan ruotsalaisten läsnäoloa tällä tärkeällä kaupankäyntiseudulla. Näin rakennuttajan, marski Tyrgils Knuutinpojan, raskas panostus tuotti hyvin suuren ja pitkäikäisen tuotoksen.
- Jonkinlainen läsnäolon ilmaus, mutta varhaisemmalta 1200-luvulta, on löydetty Viipurin linnan paikalta. Kivivallitusta on edeltänyt puuvarustus. Se lienee suojannut kauppapaikkaa tai varastoja ja voi olla ruotsalaisten rakennuttama.

Mutta ei vain maallinen hallinto, vaan myös kirkollinen, tarvitsi valtansa ilmiasuja. Kirkkorakennukset kaikkialla asutuilla seuduilla kertoivat kirkon läsnäolosta. Myös ylimmän viranhaltijan, piispan, täytyi näkyä. Piispankirkon luo, oli se sitten Nousiaisissa ja sen jälkeen Koroisilla, rakennettiin piispankartano. Ennen pitkää piispa tarvitsi myös suuren ja mahtavan linnan. Sen taloudellinen perusta rakennettiin Kuusiston seudun talonpoikaistaloista ja fyysinen olemus kivilinnalle luotiin 1300-luvun alkupuolella. Hävityksen jälkeen se jouduttiin rakentamaan uudelleen 1320-luvulta lähtien. Vuosisadan puolimaissa piispa lienee jättänyt linnan voutinsa haltuun ja se tuli hänen asuinkäyttöönsä uudelleen vasta 1420-luvulla.

Piispan panostus, kivilinna aika kauas "pääkaupungista", oli varsin raskas. Sen tuotos oli vallan näkyminen saaristoseudulla. Se, että piispat eivät näytä asuneen 1300-luvun loppupuolella siellä, viittaa minusta siihen, että tuotos ei ole ollut toivottu. Linna ei palvellutkaan piispoja heidän haluamallaan tavalla, vaan heidän täytyi asettua Turun kaupunkiin ollakseen riittävästi esillä.

Kuusisto näyttää olevan ainoa linnanrakennus tuona aikana. Muut, jo perustettujen linnojen jatkorakennukset sekä Korsholma ja Kastelholma, ovat jonkin verran myöhemmältä ajalta. Lienee siis niin, että piispalla oli tarvetta panostaa mahdollisimman pian, jotta hänen asemansa rinnastuisi valtakunnan valtaan, jota Turun, Hämeen ja Viipurin linnat edustivat.

Kuusiston vanhimmat asuinosat ovat olleet varsin matalia samoin kuin ympärysmuuri. Niinpä sen voi ainakin tietyin rajoituksin rinnastaa rikkaiden kartanoihin, joita varmasti koko ajan rakennettiin. Piispa näyttäytyi siis maisemassa "vain" ylhäisenä henkilönä.

1300-luvun loppupuoli näyttää aivan toisenlaiselta. (Kartta 1: II) Silloin on rakennettu paljon ja aivan uudellakin tavalla. Ensinnäkin Viipurin linnaan rakennettiin kulmikas kivikastelli, jonka "esilinnaksi" jäi osa entistä soikeaa vallitusta. Toiseksi rakennettiin ilmeisesti Korsholman linna, nelikulmainen kastelli luultavasti sekin. Ouluun pystytettiin myös linna, joka kuitenkin jäi hyvin lyhytikäiseksi. Nämä kertovat Ruotsin raja-alueiden vahvistamisesta.[3] Välttämätöntä rakentaminen ei sotilaallisesti ollut, sillä itäisellä rajanaapurilla oli liiankin paljon tekemistä muiden vihollistensa kanssa. Toki nämä rakennelmat olivat entistä vahvempia sotakäytössäkin, mutta akuuttia tarvetta ei oikein voi nähdä.

Suomen keskiaikaiset valtakunnanlinnat

I = 1200-l:n loppu
II = 1300-1400 vaihde
III = 1400-1500 vaihde

● valtakunnan linnat + Kuusisto
○ muuten tuntemattomat
+ asuintornin rakentaminen
◉ Merkittävä laajennus

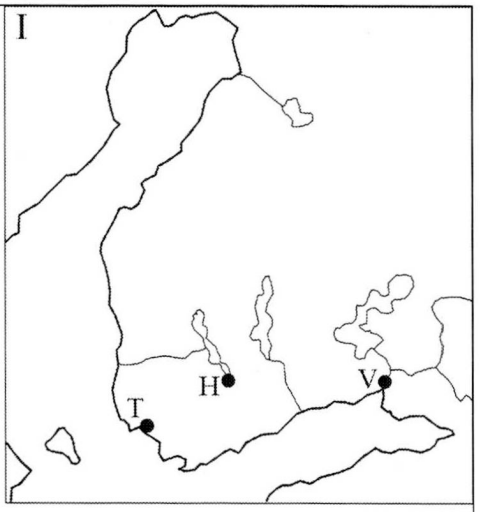

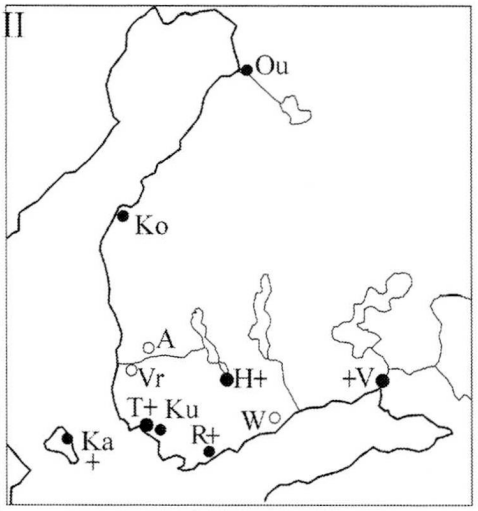

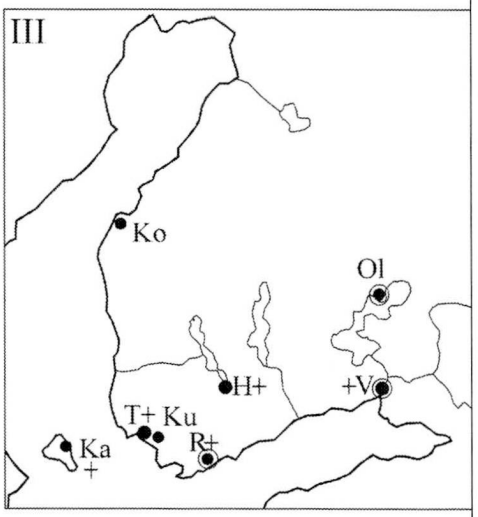

T = Turun linna
H = Hämeen linna
V = Viipurin linna
R = Raasepori
Ka = Kastelholma
Ko = Korsholma
Ou = Oulun linna
Ol = Olavinlinna

Ku = Kuusisto

Vr = Vreghdenborg
A = Aborg
W = Wartholm

Kartta Aino Katermaa 2003

Kartta 1

Raaseporin linnan ensimmäinen vaihe rakennettiin myös 1300-luvun loppupuoliskolla. Sen rakentaminen on motivoitu Ruotsin ja Tallinnan välillä käydyn kaupan valvonnalla. Paikka sisäsaaristossa tuntuu melko syrjäiseltä, mutta tietenkin myös maayhteydet ovat olleet tärkeitä. Aktiivivaikutusta on nähty laajemminkin: koko Länsi-Uusimaa saatettiin näin tiukemmin ruotsalaiseen hallintaan.

Näiden lisäksi rakennettiin myös kolme pientä valtakunnanlinnaa, Vreghdenborg, Aborg ja Wartholm.[4] Niiden paikat ovat keskustelun alla, mutta luultavasti kolmas sijaitsi Itä-Uudellamaalla ja kaksi ensin mainittua Ala-Satakunnassa. Toinen näistä ilmeisesti korvasi hävitetyn Kokemäen linnan tai kartanon, joten aivan uudeksi sitä ei voi sanoa.[5]

Ruotsin kuningas – ja kuninkaan valtaa käyttävät suurlääninherrat Bo Joninpoika Grip etunenässä – panostivat siis hyvin paljon Suomen länsiosiin ja rannikkoon. Valta tuli nyt näkyväksi niilläkin seuduilla, joilla se ennen oli ollut vain ihmisten varassa.

Kiinnostavinta on kuitenkin se, että näihin aikoihin rakennettiin valtakunnanlinnoihin myös monta asuintornia. (Kartta 2) Näin tehtiin Turun linnassa ja Viipurin linnassa 1300-1400-luvun vaihteessa, Hämeen linnassa ehkä 1400-luvun alkupuolella, sekä Raaseporissa mahdollisesti jo 1300-luvun lopussa, mutta todennäköisemmin vasta 1400-luvun alussa, ja Kastelholmassa 1400-luvun alkupuolella. – Korsholmasta ei tiedetä.

Mm. Knut Drake on haarukoinut näitä rakennusvaiheita sen mukaan, keillä linnojen herroilla on voinut olla varallisuutta näin suurten ja kalliiden rakennusten pystyttämiseen. Hän on osoittanut, että riittävän rikkaita on ollut ja juuri tuona aikana.

Minä puolestani asetan kysymyksen toisin. Miksi nämä rikkaat miehet ovat halunneet pystyttää linnoihinsa juuri tällaiset rakennukset?

Eräänä selittäjänä uudelle muodille voisi esittää sen, että Ruotsin kruunu annettiin Mecklenburgin herttualle Albrektille. Tämän mukana tuli Ruotsiinkin keskieurooppalaisia palvelusmiehiä. Voidaan siis ajatella, että he toivat mukanaan ainakin tiedon siitä, mitä Euroopassa pidettiin ylhäiselle sopivana asuntona. Ruotsalaiset herrat halusivat noudattaa samaa symbolikieltä – he rakennuttivat hallitsemiinsa valtakunnanlinnoihin säädylliset talot. (Samanlaisia asuintorneja rakennettiin myös Ruotsin puolella ja suunnilleen samoihin aikoihin.)

Se, että Suomi oli Bo Joninpojan (Grip) hallussa pantteina ja muina lääneinä, ei tee tätä selitystä mitättömäksi. Hän salli – ja miksi ei olisi sallinut – voutiensa toteuttaa mannermaista muotia. Nostihan se hänenkin arvoaan. Ja hänen perillisensä jatkoivat samaa linjaa.

Panoksina olivat suuret rahasummat epämukavien kivikerrostalojen rakentamiseksi ja tuotos oli vallan uudenaikainen manifestoiminen koko valtakunnan alueella. Vaarana tietysti oli se, että vahvojen linnojen päälliköt saattoivat alkaa kuvitella liikoja itsestään, mutta sen riskin suurherrat uskalsivat ottaa.

Kun katsotaan vielä Ruotsin valtakunnan sotahistoriaa sellaisena, kuin Lovén sen esittää[6] (Kuvio 1), tulee ilmi mielenkiintoinen piirre. Tämä Suomessa kiihkeä rakennusperiodi on samalla täkäläisten maakuntien sodattominta aikaa. Sotaa kyllä saatettiin uumoilla, kuten Uotila arvioi.[7] Suomen läänien herrat rakensivat siis rauhan oloissa. Lovénin kustannuslaskelmissa[8] tämä kausi on yleisesti ottaen melko vähäpanoksinen, mutta siis Suomessa hyvin vilkas.

Epäröin varsin pitkään, ennen kuin päätin esittää tämän asetelmani. Syy on se, että pelkäsin olevani jäävi puhumaan asuintorneista. Olivathan ne väitöskirjani aiheena ja kuin omia lapsiani. Epäilen ankarasti, että näen niitä liiankin hanakasti!

Mutta samoin kuin saatoin osoittaa tapahtuneen Roomassa, samoin myös pohjoisen linnanrakennus näyttää kehitty-

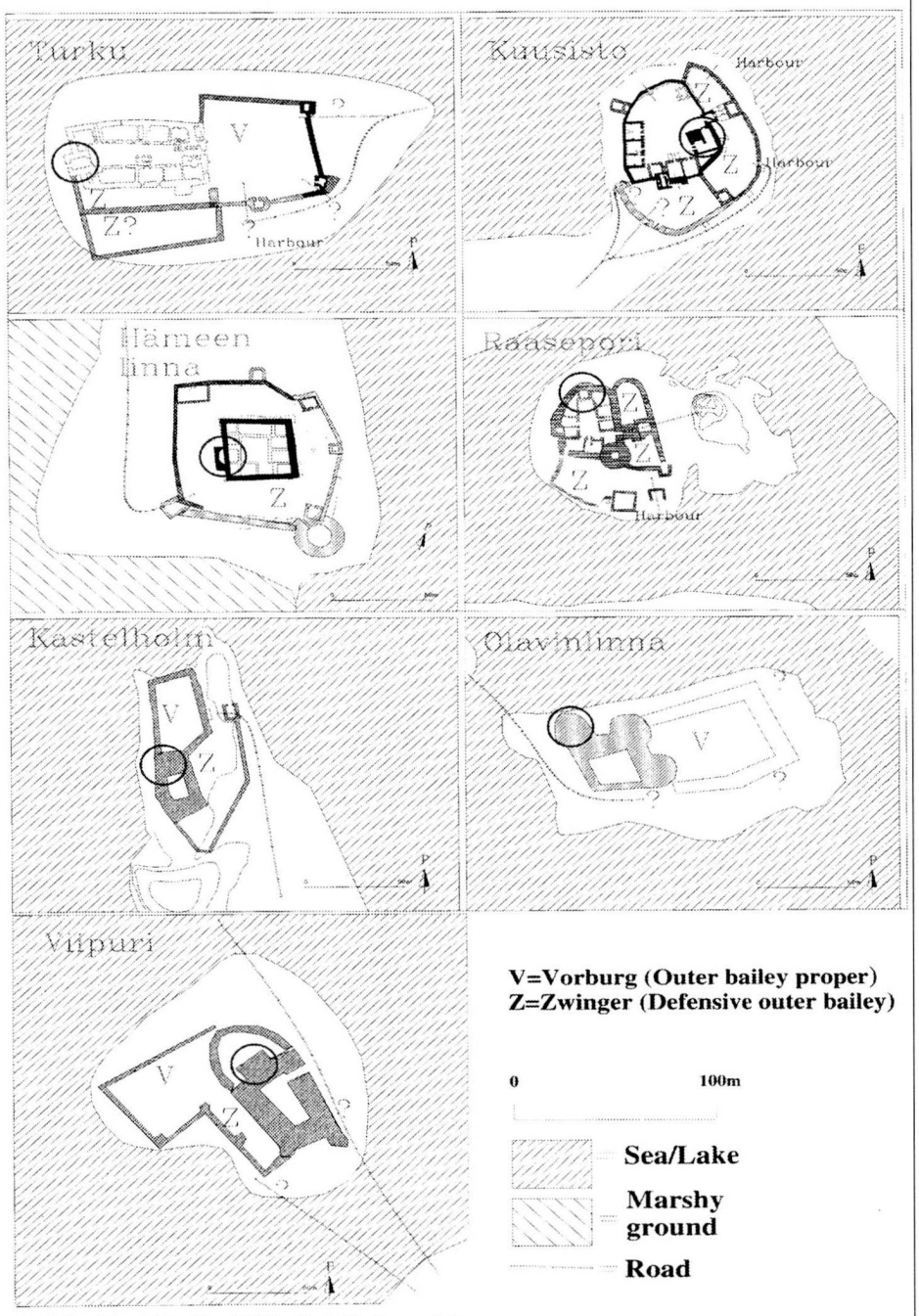

Lähde: Kari Uotila 1998. S. 140, kuva 90.

◯ = asuintorni (lisäys Aino Katermaa)

Kartta 2

neen. Seuraava vaihe oli salirakennusten pystyttäminen. Asuintorni riitti harvoin kaikkeen siihen, mihin ylhäiset taloaan tarvitsivat. Varsin pian kävi välttämättömäksi laajentaa seurustelutiloja. Ja kun itse torni ei antanut myöten, rakennettiin

sille "siipirakennus". Näin tapahtui kaikissa valtakunnanlinnoissa.

Tähän samaan laajennustarpeeseen liitän myös Uotilan määrittelemän ensimmäisen esilinnojenrakennusvaiheen.[9] Ns. Vorburgit Turussa, Kastelholmassa ja Viipurissa ovat tältä ajalta. Niiden ensisijainen tehtävä oli lisätä linnan taloustilojen pinta-alaa, linnassa eletyn elämän tilaa. Näiden lisäksi rakennettiin esilinnoja myös Raaseporissa ja Kuusistossa. Ne olivat ensisijassa Zwingereitä, puolustuslaitteita. Sellaistakin siis katsottiin tarvittavan.

Hämeen linnan esilinnan luonnetta haluaisin täsmentää. Uotila on määritellyt sen pelkästään Zwingeriksi. Näkisin asian kuitenkin hieman toisin. Zwinger toimi myös Vorburgina, niin suuri se oli ja omanlaisensa.

Esilinnojen rakentaminen ja uudet yhteydet linnojen eri osien välillä merkitsevät myös muuta kuin vain fyysisen tilan muutosta. Eri yhteiskuntaluokat erotettiin modernisti toisistaan – herrojen puoli rahvaan puolesta – enää ei voitu mahtua entisten muurien sisälle.

1400-luvun loppupuolella asiain tila linnojen suhteen muuttui. (Kartta 1: III) Moskovan suuriruhtinaskunta aloitti nousunsa eurooppalaiseksi suurvallaksi. Ruotsiin kohdistunut uhka kasvoi. Kun Ruotsia ei hallinnut tarpeeksi vahva kuningas – eikä valtakunnalla ollut omia varoja – pääsi tanskalaisperäinen Axelinpoikien ryhmä valtaan. Se liittoutui vielä vahvan ruotsalaissuvun Sturein kanssa, jolloin siitä tuli lähes ylivertainen.

Eerik Akselinpoika (Tott) sai 1470-luvulla haltuunsa lähes koko Suomen. Hän ryhtyi varustamaan itäosia uudelleen. Tällöin hän rakennutti Viipurin linnaan uudet kehämuurit, Viipurin kaupungille oman muurinsa ja Savon perukoille aivan uuden linnan, Olavinlinnan.

Tulkintani mukaan nämä suurtyöt olivat kaikki ensisijaisesti puolustustarkoituksiin tehtyjä. Tämä ei mitätöi sitä, että esimerkiksi Olavinlinnaan rakennettiin saman tien säädylliset asuintilat, sekä asuintorni että salirakennus. Valtava panostus puolustusvoiman lisäämiseksi tehtiin. Tuotos oli halutun mukainen: Itä-Suomi kykeni vastustamaan Moskovan valtauspyrkimyksiä ja myöhemmin pitkiä sotiakin. Saatiinpa lopulta jopa halutunlainen rajankäynti, Täyssinän rauhan raja (1595).

Samoihin aikoihin, 1470-luvulla, Lauri Akselinpoika (Tott) otti haltuunsa Raaseporin. Sen hän rakensi moderniksi puolustuslinnaksi mahtavine pyöreine torneineen. Samalla tavalla toimi kolmas veli, Ivar, Stegeborgissa (Söderköpingin ulkopuolella). Nämäkin rakennustoimet ovat nimenomaan sotatarkoituksien innoittamia.

Hämeen linnan otti puolestaan haltuunsa Knut Posse. Myös hän tarvitsi modernisoidun linnan. Sen ei kuitenkaan tarvinnut olla erityisen sotaisa – olihan Häme sittenkin varsin suojainen alue. Siksi hänen rakennusperiodinsa sisältää pääasiassa päälinnan asuinosien laajennuksia ja korotuksia.

Mutta 1400-luvun lopulla ja 1500-luvun alussa tarvittiin vanhoissa linnoissa myös muita uusia rakennelmia. Kaikkiaan linnojen toimintatiloja tarvittiin runsaasti lisää. Tilan puute ratkaistiin paitsi vanhoja rakennuksia korottamalla ja korjaamalla, kuten Hämeen linnassa tehtiin Tottien aikana[10], myös - ja ennen muuta - laajentamalla ja lisäämällä Zwinger-esilinnoja. Niihin sitten saatettiin pystyttää tarverakennuksiakin pienemmin kustannuksin.

Esilinnojen lisääminen on paitsi tehostanut linnojen puolustusta myös tehnyt niistä entistä muhkeampia. Pinta-alojen laajentaminen vaati pienemmän panos-

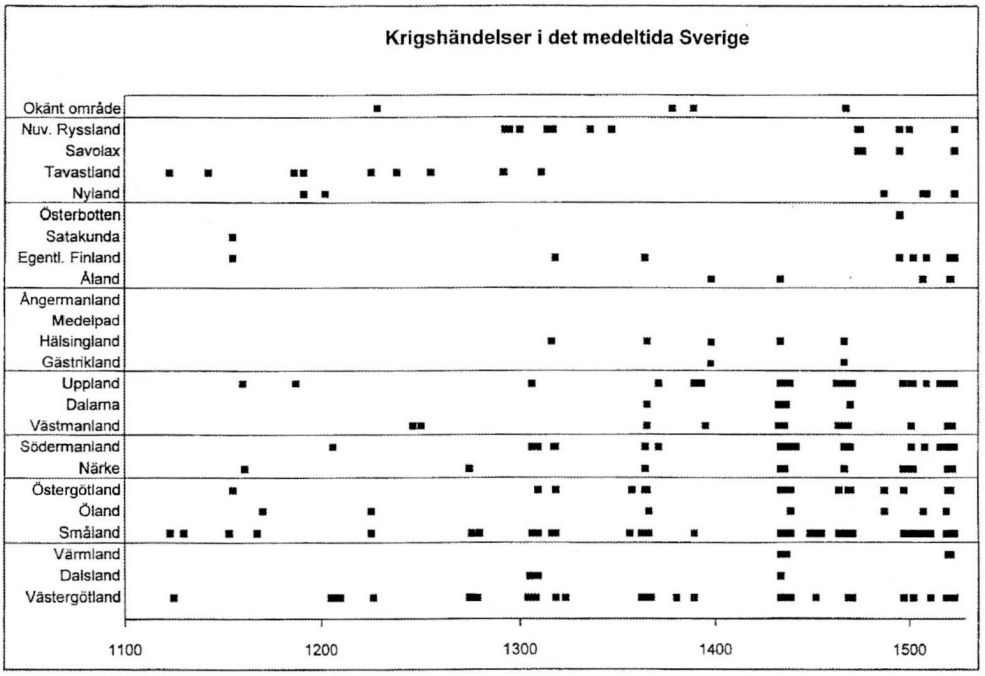

Sotatapahtumia keskiaikaisen Ruotsin alueella (Lovén 1996, s. 39).

tuksen kuin kivilinnalaajennukset. Rakennuttajat katsoivat pääsevänsä päämääräänsä vähemmällä ja käyttivät siksi tätä keinoa. Tuotos, uudenaikaisesti toimiva residenssilinna, saatiin aikaan.

Edellä olevan linnojen merkityskaavailun kiteytän seuraavasti:

Keskiajalla Suomeen rakennettiin valtakunnanlinnoja pääasiassa kolmessa vaiheessa. Varhaisimman vaiheen eli 1200-luvun lopun linnoista Turun ja Hämeen linna manifestoivat Ruotsin valtaa melko rauhallisissa ympäristöissä. Viipurin kivilinna sen sijaan perustettiin sotatilanteessa ja suoraan sotatarkoitukseen. Ne olivat melko vaatimattomia, mutta riittäviä tarkoitukseensa.

1300- ja 1400-luvun vaihteen uudet valtakunnanlinnat, Korsholma, Raasepori ja Kastelholma, pystytettiin rannikkoseuduille. Niiden avulla tehostettiin hallintoa sielläkin, missä aiemmin kruunun vallan läsnäolo oli ollut heikkoa. Mutta tämän lisäksi vanhojakin linnoja modernisoitiin. Aika oli melko rauhallinen, niin että voitiin panostaa modernien asuintornien rakentamiseen.

Kolmannessa vaiheessa, 1400-luvun lopulla ja 1500-luvun alussa, jouduttiin panostamaan puolustukseen. Siksi Raasepori ja Viipurin linnaa huomattavasti laajennettiin ja Olavinlinna rakennettiin. Mutta asumismuoti oli taas muuttunut ja siksi muitakin linnoja korjattiin. Näissä rakennushankkeissa pääpaino oli ylhäisten säädynmukaisen standardin saavuttamisessa.

(Artikkeli perustuu 21.11.2003 Suomen keskiajan arkeologian seuran syysseminaarissa pidettyyn esitelmään.)

SUOMEN 1200-LUVUN LOPUN KESKIAIKAISET LINNAT

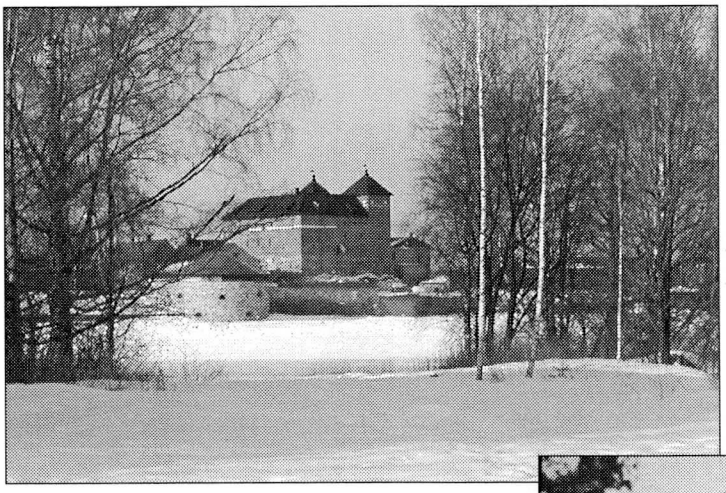

Hämeenlinna.

Kuva Martti Lampila

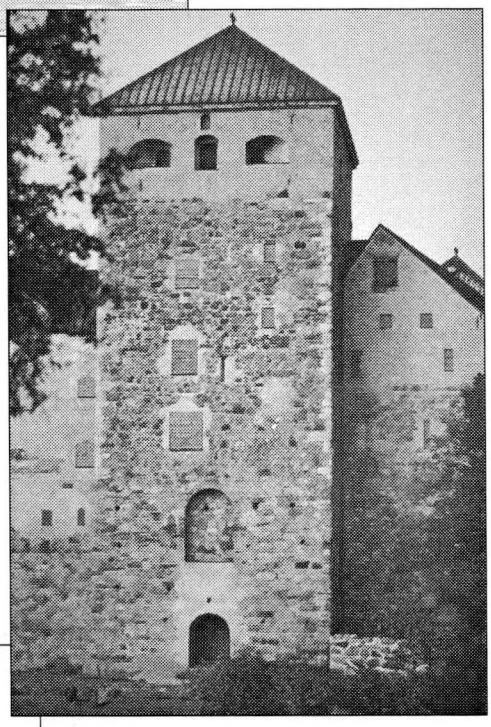

Turku.

Kuva Päivi Luppi

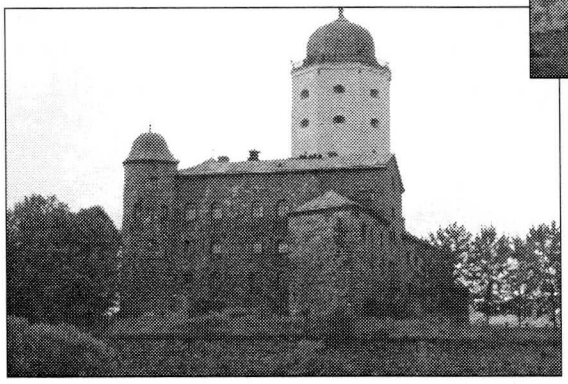

Viipuri.

Kuva Päivi Luppi

[1] Vrt. Lovén 1996.

[2] Drake 2001a.

[3] Samaan aikaan rakennettiin myös lounaisrajalle, mm. Älvsborg, Öresten, Piksborg, Skageholm. Lovén 1996 kartat 74-76 ss. 195-196. Tämä suunta oli kuitenkin erityisen sotaisa.

[4] Fritz 1973 s. 120 v. 28, s. 128 v. 75 ja s. 143 v. 6. Fritzin mukaan ne ovat ehkä olleet väliaikaisia eikä niillä ole ollut mitään osaa hallinnossa.

[5] Vreghdenborg saattaa olla yksityislinna. Jos näin ajatellaan, voidaan se jättää tulkinnan ulkopuolelle.

[6] Kaavio Lovén 1996 s. 39.

[7] Uotila 1998 s. 161.

[8] Kaavio Lovén 1996 s. 209 ja sen selitys ss. 207-210.

[9] Uotila 1998 kuvio 102 s. 163.

[10] Ingeborg Aakentytär Tott ja Aake Yrjänänpoika Tott 1503-1520.

LÄHTEET:

Drake, Knut: Borge omkring Ostersoen. Ostersoen – marebalticum – myte, historie og kunst i 1000 år. Kulturbro. Sl, sa Ss. 85-92.

Drake, Knut: Raseborg – Gråstensmurarna berättar sin historia. Snappertuna, en kustbygds hävder I. Ekenäs 1991. Ss. 87-140, källor och litteratur.

Drake, Knut: Stadt-Burg-Stadt Hämeenlinna. Chateau Gaillard XVI. Études de castellologie médiévale. Caen 1994. Ss. 131-142.

Drake, Knut: Sperren oder Öffnungen ? Drei Burgen an den Grenzen Schwedens im 14. JH. Château Gaillard XVII. Études de castellologie médiévale. Caen 1996. Ss. 61-68.

Drake, Knut: Linnat valtapelin välineinä. Margareeta Pohjolan Rouva ja Valtias. Kalmarin unioni 600 vuotta. Kööpenhamina 1997. Ss. 182-187.

Drake, Knut: Turun linnan varhainen rakennushistoria. Turun linna. Turun maakuntamuseo. Vammala 1999. Ss. 7-20.

Drake, Knut: Symbol oder Wehrbau? Zur Sprache der Bauornamentik der Burgen in Schweden. Echte Wehrhaftigkeit oder martialische Wirkung. Kunsthistorische Arbeiten der Kulturstiftung der deutschen Vertriebenen. Band 3. Köln 2000. Ss. 25-36.

Drake, Knut: Die Gründung und älteste Baugeschichte der Burg Viborg. Castella Maris Baltici 3-4. Archaeologia Medii Aevi Finlandiae V. Gdańsk 2001a. Ss. 35-40.

Drake, Knut: Die Bauherren der Burg Hämeenlinna im Mittelalter. Castella Maris Baltici 3-4. Archaeologia Medii Aevi Finlandiae V. Gdańsk 2001b. Ss. 209-215.

Drake, Knut: Die Deutschordenburgen als Vorbilder in Schweden. Burgen kirchlicher Bauherren. Forschungen zu Burgen und Schlössern. Band 6. Sl. 2001c. Ss. 123-128.

Drake, Knut: Königliche Burgkapellen in Finnland und Schweden. Civitas et castrum ad Mare Balticum. Riga 2002. Ss. 89-97.

Fritz, Birgitta: Hus, land och län. Förvaltningen i Sverige 1250-1434. Acta Universitatis Stockholmiensis 18. Stockholm 1973. (erit. osa 2 ss. 113-147)

Grönros, Jarmo: Valtataisteluja ja arkielämää. Turun linna. Turun maakuntamuseo. Vammala 1999. Ss. 21-32.

Hiekkanen, Markus: Die Gründung der Stadt Turku. Civitas et castrum ad Mare Balticum. Riga 2002. Ss. 157-177.

Lovén, Christian: Borgar och befästningar i det medeltida Sverige. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Stockholm 1996.

Miltchik, Mikhail: Das Viborger Schloss: Bauetappen des Haupttores als Wiederspiegelung der funktionalen Evolution des Schlosses. Castella Maris Baltici V. Archaeologia Medii Aevi Finlandiae VI. Rudkøbing 2001. Ss. 99-106.

Rask, Henry: Raseborg – en kronans borg i lokalsamfundet. Snappertuna. En kustbygds hävder. I. Ekenäs 1991.

Söderlund, Kerstin: New light on Stockholm Castle. Castella Maris Baltici V. Archaeologia Medii Aevi Finlandiae VI. Rudkøbing 2001. Ss. 143-152.

Uotila, Kari: Turun linnan esipiha – keskiaikainen rakennushistoria. Tutkimuksia Turun linnasta. Turun maakuntamuseo. Raportteja 16. Vammala 1994. Ss. 59-69.

Uotila, Kari: Medieval Outer Baileys in Finland. Archeologia Medii Aevi Finlandiae III. Turku 1998.

Uotila, Kari: Die Bischofsburg Kuusisto und ihre nächste Umgebung im Mittelalter. Castella Maris Baltici 3-4. Archaeologia Medii Aevi Finlandiae V. Gdańsk 2001. Ss. 185-192.

Uotila, Kari: The growth of living areas in Finnish castles in the 14-15th centuries. Castella Maris Baltici V. Archaeologia Medii Aevi Finlandiae VI. Rudkøbing 2001. Ss. 153-156.

Zetterberg, Pentti: Dendrokronologiset tutkimukset Turun linnassa. Tutkimuksia Turun linnasta. Vammala 1994. Ss. 39-47.

Aino Katermaa
FT, keskiajan historian dosentti,
Tampereen yliopisto,
Historiatieteen laitoksen lehtori
(Avoimen yliopiston opetus)
hiaika@uta.fi
Rautatienk. 17.A.11. 33100 Tampere

MATKA LATVIAAN 23.-27.4.2004

Seura järjestää linja-automatkan Latviaan 23.-27.4.2004.

Matkoihin menee kaksi matkapäivää ja loput kolme päivää retkeillään Latviassa. Hotellimajoitus on Riian kaupungissa.

Matkanjohtajaksi on alustavasti lupautunut Markus Hiekkanen.

Matkan hinta on noin 300-350 euroa.

Hintaan sisältyy: laivamatkat Helsinki-Tallinna-Helsinki
hotellimajoitus kahden hengen huoneissa + aamupalat
linja-autokuljetukset (Tilausliikenne Timo Vainio Oy)

Lisätietoja ja sitovat ilmoittautumiset matkalle **20.2.2004** mennessä:
Hannele Lehtonen, puh. 0400-537 670,
hannele-maria.lehtonen@pp.inet.fi
Kari Uotila, puh. 050-528 7360, kari.uotila@kolumbus.fi

BARKARKULLA – ARKEOLOGISIA JA TOPOGRAFISIA JÄLKIÄ MAHDOLLISESTA LINNAKUMMUSTA [1]

Markus Hiekkanen

Keväällä 1988 tarkastin kollegani kanssa mahdollisia rautakautisia ja keskiaikaisia maastokohteita, joista Karjaan muinaismuistoista erittäin kiinnostunut amatööritutkija Lars Nyberg oli eri aikoina tehnyt ilmoituksia Museovirastoon.[2] Joitakin vuosia sitten edesmennyt kotiseutuneuvos Nyberg edisti aikojen varrella muutenkin paljon arkeologista tutkimusta. Hänellä oli uskomattoman pitkä arkeologisen havainnoinnin ja tulkinnan menneisyys: omakohtaiset kokemukset muinaiskaivauksilta ulottuivat 1910-luvulle asti.

Eräänä kohteenamme oli Karjaan Västanbyn kylässä sijaitseva matala peltokumpu, joka loivarinteisenä ei helposti erotu maastossa. Paikalliset asukkaat olivat kuitenkin panneet merkille sen tarkemmin tarkasteltuna erikoisen muodon ja kertoneet siitä Nybergille. Paikalla kierreltyään ja poimittuaan peltomullasta esineitä samoin kuin saatuaan niitä paikallisilta asukkailta tilasi Nyberg tuolloisen Maanmittaushallituksen ilmakuvatoimistosta stereokuvaparin[3]. Sen hän näytti meille kotonaan olevalla stereokatselulaitteella. Katseluelämys oli voimakas, sillä stereokuvan korostama kolmiulotteisuus oli selvä ja paikka hahmottui pyöreän nelisivuisena, keinotekoiselta vaikuttavana kumpuna.

Tästä kohteesta haluan seuraavassa lausua muutaman sanan. Se on nimittäin jäänyt mieleeni sellaisena, joka kaipaisi lähempää tutkimusta ja silloin tällöin olen ottanut kohteen esille keskustellessani kollegoiden kanssa. Varsinaisesti kohteen arkeologista potentiaalia ei kuitenkaan vielä ole arvioitu (ks. artikkelin loppu). Koska en itse muun, lähinnä keskiajan ja uuden ajan alun kirkkoihin kohdistuvan arkeologisen ja taidehistoriallisen tutkimustoimintani takia ehdi aloittamaan maastotutkimuksia, esitän paikan perustiedot pääpiirteissään ja esittelen hiukan sen taustaa.

Aluksi totean käyttäväni sanaa "linnakumpu" Barkarkullan yhteydessä. Se on tässä tekninen termi ja verbaalinen ilmaus hypoteesilleni, jonka mukaan kyseessä on puolustusvarustuksen jäännös. Vasta tulevaisuuden kenttätutkimukset (kartoitus, arkeologiset kaivaukset ym.) osoittanevat, onko hypoteesini perusteltu.

Barkarkullan linnakumpu sijaitsee Uudellamaalla, Karjaalla, joka seurakuntana käsitykseni mukaan lienee perustettu 1200-luvun alkupuolella.[4] Seudulla on ollut verraten vahvaa rautakautista, siis ennen noin vuotta 1200 edeltävän ajan asutusta, jonka jälkiä mm. juuri Nyberg on löytänyt.[5] Erityisesti pienen Läpp-

träsket-nimisen järven ympäristössä on rautakauden asumisen jälkiä runsaasti – esimerkiksi Barkarkullasta vain noin 300 metriä lounaaseen on tunnettu Hemåkerskullenin kalmiston paikka nuoremmalta roomalaiselta rautakaudelta – ja siitepölyanalyysien perusteella vaikuttaa siltä, että asutus jatkui katkeamatta historialliseen aikaan eli keskiaikaan.[6] Alue on Etelä-Suomen keskiajan pesäseutua komeine, 1460-luvulla rakennettuine kivikirkkoineen.[7] Barkarkullasta vain vajaat kahdeksan kilometriä etelälounaaseen sijaitsee Raaseporin linnanraunio.[8]

Mainittu Läppträsket sijaitsee Barkarkullasta vajaan kilometrin länteen ja välissä on voimakkaasti kohoava Visanbackan kallio. Läppträsketin koillispäästä lähtee pieni puro, joka kiertää Visanbackan pohjois- ja itäpuolelta. Olettamani linnakumpu sijaitsee tämän puron ja Visanbackan kaakkoisosan välissä. Peruskartalla[9] se näkyy soikeana 7,5 metrin korkeuskäyrämerkintänä, jonka laajuus on kaakko–luoteis-suunnassa noin 100 metriä ja lounais–koillis-suunnassa noin 75 metriä.[10] Sen pystyy erottamaan myös maastossa, mutta ei kovin hyvin. Seutua on viljelty keskiajalta lähtien, joten maiseman muodot ovat pehmentyneet.

Kummun maapohja on savea tai osaksi silttiä korkeimmilla kohdilla. Siellä täällä on pieniä kiviä, mutta minkäänlaisia rakenteita tai sellaisten jäännöksiä ei maastossa pysty erottamaan. Ainakaan kynnöspinnasta ei voi havaita erityisiä värjääntynyttä kulttuurimaan jälkiä. Sen sijaan kauempaa, esimerkiksi Visanbackan mäkialueelta katsoessa saattaa kumpu sopivan valaistuksen ja kosteusolosuhteiden aikana erottua väriltään ympäröivistä pelloista. Myöskään yksinkertaisissa ilmakuvissa peltokumpare ei hahmotu millään erityisellä tavalla. Sen sijaan stereokuvaparissa (ks. ed.) se näkyy nelisivuisena ympäristöstään kohoavana alueena.

Yksi Nybergin kertomia kiinnostavia tietoja on se, että kumpareen puronpuoleisesta reunasta, siis itäpuolelta, on syvältä savesta aikanaan vuoden 1930 tienoilla tulvantorjuntatoimenpiteiden yhteydessä kiskottu pois satoja paaluja. Nämä olivat olleet pystyssä syvällä savessa. Asiasta oli kertonut hänelle eräs sukulainen, jolta hän ilmeisesti oli saanut haltuunsa yhden paalun. Lajiltaan se oli hänen mukaansa mäntyä.[11] Isoisältään Nyberg oli saanut kuulla, että paaluja olisi kiskottu maasta jo 1800-luvun lopulla.

Jo Nyberg paikallisten kotiseutuystävien kanssa on kerännyt kummun alueelta pintapoimintoina esineitä, joita säilytetään Kansallismuseossa. Myös minä olen löytänyt paikalla kiertäessäni esineitä 1988 ja myöhemmin. Yleensä niitä tulee sieltä täältä harvakseltaan eikä niiden perusteella saa käsitystä, että kysymyksessä olisi intensiivisesti käytetty paikka. Eniten tuntuu löytyvän tulessa keramisoituneen savimassan palasia, mutta myös saviastianpalasia on verraten runsaasti. Metallia on vähän ja silloinkin lähinnä rautaesineitä kuten taltta, muutama veitsi, kuolainten katkelma, hokkinauloja ja myös rautakuonaa ehkä pajasta. Erikoinen löytö on levymäinen katkelma vahaa, ehkä sulamisjäännös kynttilästä.[12]

Keramiikan voi jakaa eri ryhmiin. Niitä ovat karkea, rautakautistyyppinen tavara, jota lienee tehty vielä 1300-luvulla, ehkä myöhemminkin. Mukana on myös selvästi keskiaikaista, Hansan maailmaan kuuluvaa kivitavaraa, josta osa on lasitettua. Keraamisen tuotannon piiriin kuuluvat myös kolmijalkapadan jalka ja värttinänpyörä. Yhtäkään esinettä tai esineryhmää ei voi ajoittaa edes vuosisadan tarkkuudella. Silti voi todeta, ettei paikalta ainakaan toistaiseksi ole löytynyt leimallisesti keskiajan lopulla ja uudella ajalla käytössä ollutta esineistöä.

Edellisestä lienee jo käynyt yleisesti

ilmi se, mistä elementeistä hypoteesini linnakummusta muodostuu. Jos asiaa erittelee laadullisesti erilaisten havaintojen suhteen, vahvin argumentti lienee stereokuvaparin avulla näkyvä kumpareen muoto, joka on pyöristyvän neliömäinen ja kohoaa jonkin verran ympäröivästä maastosta. Tämä tuo etsimättä mieleen sellaiset kuvat, joita on runsaasti esimerkiksi Herman Hinzin uraa uurtavassa tutkimuksessa Motte und Donjon.[13] Suomessa samankaltaisia vastaavuuksia tuli heti mieleen myös. Esimerkiksi Porvoon Linnamäki ja Eurajoen Liinmaan linna väikkyivät mielessä, mutta ilman kuivahautoja. Vähintä mitä Barkarkullasta voi sanoa on se, että kumpu vaikuttaa ihmiskäsin tehdyltä ja on vaikea tulkita sitä olemassa olevan vertailuaineiston valossa muuksi kuin keskiaikaiseen sotilaalliseen tukikohtaan liittyväksi.

Arviota tukee havainto sadoista paaluista, joita eri aikoina on tiettävästi nostettu kumpareen puronpuoleiselta reunalta.[14] Varsinkin parin viime vuosikymmenen aikana on niin Suomessa kuin muuallakin kiinnitetty huomiota linnoihin laajempina järjestelminä kuin vain niiden nykyisin näkyvissä olevat kiviset rakenteet. Linnaa on monessa paikassa, voisi sanoa jopa säännönmukaisesti, kiertänyt yksin tai moninkertainenkin paaluvarustus, palisadi.[15] Tällaisista on tavattu esimerkkejä mm. Raaseporin, Kuusiston ja Kastelholman kivilinnojen ympäriltä,[16] mutta niitä on ollut myös ilmeisesti puusta rakennetuissa puolustusvarustuksissa kuten Pernajan Pikku-Pernajanlahden Husholmenin linnakukkulan ja Hiittisten Högholmenin saaren ympärillä.[17] Näin ollen suuren paalumäärän havaitseminen Barkarkullassa saattaa tukea hypoteesia linnakohteesta.

Muut ihmisjäljet paikalla eivät sen enempää tue kuin kaada hypoteesia. Pintapoimintoina kerätyt esineet ja niiden katkelmat ovat luonteeltaan neutraaleja. Ne voisivat olla peräisin yhtä hyvin tavalliselta keskiaikaiselta asuinpaikalta kuin linnakohteesta. Merkille pantavaa ehkä silti on, ettei kummulta ole löytynyt lainkaan aseita tai sellaisten osia. Esimerkiksi nuolenkärjet, erityisesti panssarinuolenkärjet puuttuvat aineistosta. Tämä saattaa heikentää hypoteesin vahvuutta.

Jos spekuloidaan ajatuksella, että kyseessä on linnakohde, nousee heti esiin kysymys, mikä sen suhde on muihin Karjaan seudun linnakohteisiin. Kuten totesin on lähistöllä, seitsemän kilometrin päässä etelälounaaseen Raaseporin kivilinnan raunio, linnan, josta 1300-luvun lopulta 1520-luvulle asti hallittiin koko Länsi-Uuttamaata. Näyttävä linna, ilmeisesti puusta ja maasta rakennettu, on ollut myös Karjaan Junkarsborg.[18] Molempien käyttöaika näyttää alkaneen 1300-luvulla. Jos uskaltaa yhtään arvata, niin tuskin on Barkarkullan rakentamista syytä olettaa aikaisemmaksi kuin kyseisen vuosisadan puoliväli.

On vielä yksi linnamainen kohde, jonka suhde Barkarkullaan tulevaisuudessa vaatii tarkempia tutkimuksia. Se on Grabbackan kartanolinna, joka sijaitsee puron toisella puolella vain noin 300 metrin etäisyydellä Barkarkullasta itään.[19] Sen kiviosan rakennusaika kuulunee vasta 1500-luvulle, mutta tilan menneisyys on pitempi. Voisiko olla niin, että Barkarkulla olisi ollut sellaisen suvun linna, joka sittemmin myöhäiskeskiajalla siirsi tilansa puron itäpuolelle Grabbackaan perustaen sinne uuden, ajanmukaisen eikä enää varsinaisesti puolustukseen tarkoitetun kartanolinnan?

LOPPUSANAT

Olen edellä esitellyt mahdollisen suomalaisen linnakohteen, joka Saksan, Etelä-Skandinavian, Baltian ja Puolan linnarunsauteen ja -komeuteen tottuneesta tuntuu

epäilemättä sangen vaatimattomalta. Puolustan asian esille ottamista sillä, ettei Suomessa keskiaikaisia linnoja tai linnapaikkoja ole kuin kourallinen. Jokainen potentiaalinenkin kohde on näin suhteellisesti ottaen erittäin kiinnostava ja vaatii oman tutkimuksen. Ehkäpä jossakin tulevaisuuden Castella Maris Baltici -symposiumissa saamme kuulla esityksen siitä, onko Barkarkullan peltokumpare sellainen linnakohde, jollaiseksi olen sen hypoteesina esittänyt. Turun yliopiston arkeologian oppituolin piirissä olemmekin professori Jussi-Pekka Taavitsaisen ja dosentti Kari Uotilan kanssa suunnittelemassa hanketta Barkarkullan linnakummun kartoittamiseksi ja koekaivamiseksi.

KIRJALLISUUS

Asplund, H., 1997. Kemiön suurpitäjän esihistoria. Kemiön suurpitäjän historia I. Tammisaari.

Drake, K., 1991. Raseborg – Gråstensmurarna berättar sin historia. Snappertuna, en kustbygds hävder I. Ekenäs.

Drake, K., 1995. Raseborg. Vägledning utgiven av Raseborgs Gille r.f. Ekenäs.

Drake, K., 2003. Sätesgårdsarkeologi? SKAS 3/2003.

Hiekkanen, M., 1994. The Stone Churches of the Medieval Diocese of Turku. A Systematic Classification and Chronology. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja–Finska Fornminnesföreningens tidskrift 101. Helsinki. (Acad. Diss.).

Hiekkanen, M., 2000. Kirkkorakennukset ja keskiajan yhteiskunta. Kirkko kulttuurin kantajana. Toim. Nina Lempa. Kirkkohallitus. Helsinki.

Hiekkanen, M., 2002a. Keskiajan kirkot. Suomen kulttuurihistoria 1. Taivas ja maa. Toim. Tuomas M. S. Lehtonen ja Timo Joutsivuo. Kustannusosakeyhtiö Tammi. Helsinki.

Hiekkanen, M., 2002b. The Christianisation of Finland – a Case of Want of Power in a Peripheral Area. Medieval Europe Basel 2002. Centre Region Periphery. 3rd International Conference of Medieval and Later Archaeology. Preprinted Papers Vol. 1. Eds. Guido Helmig, Barbara Scholkmann, Matthias Untermann. Hertingen.

Hiekkanen, M., 2003. Suomen kivikirkot keskiajalla. Kustannusosakeyhtiö Otava. Helsinki.

Hinz, H., 1981. Motte und Donjon. Zur Frühgeschichte der mittelalterlichen Adelsburg. Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters, Beiheft 1. Köln.

Rosendahl, U., 2003. Från stenmur till skärva – den finska herrgårdsarkeologins utveckling under 1900-talet. SKAS 2/2003.

Suhonen, V.-P., 1999. Porvoon Husholmenin alkuperä. Muinaistutkija 4/1999.

Uotila, K., 1998. Medieval Outer Baileys in Finland. With Special Reference to Turku Castle. Archaeologia Medii Aevi Finlandiae III. Turku. (Acad. Diss.).

Voionmaa, J., 1977. Junkarsborg. Historisk Tidskrift för Finland 1977.

Markus Hiekkanen
markus.hiekkanen@pp.inet.fi
Koskelantie 46 A 2
00610 Helsinki
Kirjoittaja on Turun yliopiston arkeologian ja Helsingin yliopiston taidehistorian dosentti sekä Suomen Akatemian akatemiatutkija

VIITTEET

[1] Olen muokannut kirjoituksen esitelmästäni Barkarkulla, Archäologische und topographische Zeugnisse einer neuentdeckten Burganlage des Spätmittelalters im südwestlichen Finnlands symposiumissa Castella Maris Baltici VII, Ernst Moritz Arndt Universität, Caspar David Friedrich-Institut, Bereich Kunstgeschichte, Greifswald, 3.–6. syyskuuta 2003.
2 Ks. kertomus Helena Edgrenin ja minun virkamatkasta Karjaalle 23.8.1988, päiv. 7.6.1988,

Museoviraston rakennushistorian osaston arkistossa.
3 Nykyisin Maanmittauslaitoksen ilmakuvakeskus. Kuvaparin nro 78121/75–76.
4 Hiekkanen 2000, 19–20. Suomen seurakuntajärjestelmän iästä myös Hiekkanen 2002a, 120–123; Hiekkanen 2002b, 490–495; Hiekkanen 2003, 13–15.
5 Sirkka-Liisa Seppälä inventoi Karjaan muinaisjäännökset vuonna 1996. Ks. Museoviraston arkeologian osaston arkisto. Barkarkullaa ei mainita siinä.
6 Arkeologisen todistusaineiston perusteella jatkuvuutta ei kuitenkaan näyttäisi olevan.
7 Hiekkanen 1994, 218; Hiekkanen 2003, 58.
8 Drake 1991, 87–140; Drake 1995, 5–31; Uotila 1998, 123–128.
9 2014 08 Karjaa.
10 Kohde nro 3 em. kertomuksessa (ks. viite 2)
11 Paalun nykyistä sijoitusta en tunne. Nyberg oli monen muun asian ohessa kiinnostunut myös dendrokronologiasta, ja tässä yhteydessä hän opiskeli myös solutason puulajimäärittelyä.
12 Kaikki tähänastiset Barkarkullan löydöt ks. KM 88050.
13 Hinz 1981.
14 Nykyisin sellaisista ei paikalla näy mitään jälkiä, mutta arkeologiset tutkimukset voisivat paljastaa asiasta uusia piirteitä.
15 Paaluvarustusten etsimisen pioneeri Suomessa on Harry Alopaeus.
16 kivilinnoja ympäröineistä palisadeista ks. Uotila 1998, 146–147 viitteineen.
17 Husholmenin linnan paalutuksesta ks. Suhonen 1999, 18–22. Högholmenista ks. Asplund 1997, 267–269 viitteineen.
18 Voionmaa 1977, 435–438; Drake 1991, 88–89.
19 Viimeksi kohdetta on esitellyt Rosendahl 2003, 8–9. Ks. terminologinen ehdotus Drake 2003, 21.

JOITAKIN HUOMIOITA OULUN KESKIAIKAISESTA LINNASTA

V.-P. Suhonen

Suomessa on useita keskiaikaisia linnoja, joista ei ole säilynyt ajanjakson asiakirjatietoja. Toisaalta keskiaikaisissa lähteissä on monia linnoja, joita ei ole yrityksistä huolimatta kyetty paikantamaan. Erityisen ongelmallisiksi ovat osoittautuneet eräät vanhoissa venäläisissä kronikoissa esiintyvät suomalaiset linnat. Tähän ryhmään kuuluu Novgorodin ensimmäisessä kronikassa vuonna 1377 mainittu Oulujoella sijainnut ruotsalaisten linna[1]. Asian tekee vaikeaksi se, ettei Oulun seudulta tunneta keskiaikaisten linnojen jäännöksiä. Kaikkiin vuoden 1377 linnaksi ehdotettuihin paikkoihin liittyy vaikeita ongelmia.

Aiemmin arveltiin, että Oulujoen suulle Linnansaarelle 1590-luvulla rakennetulla linnalla olisi keskiaikainen edeltäjä[2]. Linnansaari näyttää kuitenkin olleen 1300-luvun lopulla lähes täysin veden peitossa[3]. Viime aikoina vuoden 1377 linnan todennäköisimpänä ellei jopa varmana paikkana on alettu pitää Oulun Kastellia[4]. Todisteeksi on esitetty paikannimeä, topografiaa ja esinelöytöjä. Kun asiaan perehtyy tarkemmin, huomaa nopeasti, että Oulun Kastellin tulkitseminen keskiaikaiseksi linnaksi vaatii liian paljon mielikuvitusta.

OULUN KESKIAIKAINEN LINNA 1300-LUVUN ASIAKIRJAAINEISTON VALOSSA

Pohjois-Pohjanmaan rannikkoa koskevissa 1300-luvun jälkipuoliskon asiakirjoissa ei ole merkkejä Oulun linnasta. Lähteiden perusteella alueella näyttävät toimineen etelästä tulleet kruunun virkamiehet. Kuningas Albrekt Mecklenburgilainen määräsi vuonna 1365 Satakunnassa olevia voutejaan ja virkamiehiään valvomaan Pohjois-Pohjanmaan ranni-

kolla asuvien karjalaisten harjoittamaa kauppapurjehdusta[5]. Korsholman vouti Philippus Karlsson osallistui vuonna 1386 Torniossa pidetyille käräjille[6]. Vuonna 1389 kuningatar Margareta pyysi Philippus Karlssonia edistämään Lapin asukkaiden kristinuskoon kääntymistä[7]. Vuonna 1398 laskettiin koko Pohjanlahden perukka Korsholman linnalääniksi[8].

Oulun keskiaikaisesta linnasta ei ole säilynyt tietoja myöskään asiakirjoissa, jotka liittyvät Turun ja Uppsalan hiippakuntien pohjoisrajasta 1370-luvulla käytyyn kiistaan[9]. Esimerkkinä voisi mainita sen, ettei Suomea panttialueenaan hallinnut drotsi Bo Jonsson vihjaa sanallakaan Pohjois-Pohjanmaalla olevaan linnaan vastatessaan kielteisesti Uppsalan arkkipiispan Birgerin vuoden 1374 keväällä esittämään pyyntöön tulla neuvottelemaan pohjoiseen[10]. Lisäksi on vaikea ymmärtää, miksei Oulun linnaa mainita vuonna 1377 Albrekt Mecklenburgilaisen vahvistaessa hiippakuntien väliseksi rajaksi Oulujoen[11].

Asiakirja-aineiston perusteella ei pystytä täysin kiistämään mahdollisuutta, että Oulussa olisi toiminut 1370-luvulla linna. Oulun linna on voinut olla joko Korsholmalle tai jollekin muulle etelän linnalle alistettu lyhytikäinen pikkulinna. Ei ole myöskään pois suljettua, että kyseessä olisi ollut yksityislinna. Jos keskiajan kirjalliset lähteet siirretään syrjään, jää jäljelle kuitenkin tosiasia, ettei Pohjois-Pohjanmaan rannikolta tunneta keskiaikaisten linnojen jäännöksiä.

ONKO OULUN KASTELLI LINNA?

Oulun Kastellin nimen on arveltu periytyvän kummulla olleesta keskiaikaisesta linnasta[12]. Kastelli- ja Kastari-nimet ovat kuitenkin Pohjois-Pohjanmaalla niin yleisiä, ettei yksinomaan niiden perusteella voida päätellä linnojen sijainteja[13]. Lisäksi Kastelli ei ole paikan vanhin tunnettu nimi. Vuodelta 1733 peräisin olevaan karttaan on merkitty kumpareelle Kauppila-niminen kruununtila[14]. Kauppila jaettiin 1780-luvulla kahteen osaan. Tilan toinen puoli sai myöhemmin isossajaossa nimen Kastelli.[15]

Oulun Kastelli on Oulujoen itärannalla sijaitseva noin 90 metriä pitkä, 39 metriä leveä ja 1,5 metriä korkea peltojen ympäröimä kumpare. On esitetty, että Kastellin länsipäähän vuonna 1969 rakennetun omakotitalon paikalla olisi aiemmin ollut jäännöksiä vallihaudalla muusta kummusta eristetystä kastellilinnasta[16]. Vuoden 1733 kartassa ei kuitenkaan ole mitään merkkejä kastellista tai ylipäänsä mistään muustakaan linnasta. Oletettu vallihauta selittyy sen kohdalla olevalla kummun päältä joenrantaan johtavalla tiellä.[17] Linnaa yhdeltä puolelta suojaavalla vallihaudalla ei olisi kummun mataluuden vuoksi mitään puolustuksellista arvoa.

Omakotitalon perustuksia kaivettaessa kerrotaan kummun sisämaan puoleiselta sivulta tulleen esille noin 30 metriä pitkä, 1-1,5 metriä korkea ja metrin leveä kivimuuri. Kuulopuheiden mukaan Pohjois-Pohjanmaan museon intendentti oli pitänyt rakennetta maalaistalon kivijalkana.[18] Muurista säilyneet tiedot ovat valitettavasti liian epämääräisiä rakenteen luonteen selvittämiseksi. Suomen 1300-luvun lopun pikkulinnoista ei tunneta vastaavankokoisia muureja. Luultavimmin muuri liittyy kummulla aiemmin olleeseen maatilaan.

Oulun Kastellissa vuoden 1972 lokakuussa vierailleen Ari Siiriäisen mukaan kumpare on muuten luontaisesti muo-

dostunut paitsi, että sen länsipäässä olevaa matalaa terassia on mahdollisesti vahvistettu keinotekoisesti kivilohkarein. Siiriäinen havaitsi myös merkkejä voimakkaasta tulvasta. Maassa oli kaksi humuskerrosta, joiden välissä oli huuhtoutunutta hietaa. Vanhemman humuskerroksen seassa oli hiiltä, nokea ja tiilenkappaleita. Siiriäinen arvioi esinelöytöjen perusteella, että mäellä on ollut joko asutusta tai muuta toimintaa ainakin 1600-luvulta lähtien. Löytöihin kuulunut veitsi saattoi kuitenkin Siiriäisen mielestä sijoittua joko 1200- tai 1300-luvulle.[19]

Oulun Kastellin kummun kätköissä mahdollisesti olevista rakenteista on yritetty saada tietoa maaperätutkan avulla. Mittauksissa havaittiin maanpinnanalaisia kivimuodostelmia, harjanteita, tasaisia kivikoita ja lähes kaiuttomia alueita. Ei kuitenkaan voitu sanoa, mitkä olivat luonnollisia ja mitkä ihmisen tekemiä.[20]

Oulun Kastellin viereiseltä pellolta kerrotaan löytyneen tykinkuulia, suusta ladattavan kiväärin kuulia, miekankahvoja ja keihäänkärkiä. Tiedot viittaavat vahvasti siihen, että löydöt olisivat keskiaikaa nuorempia. Asiaa ei kuitenkaan voida enää tarkastaa, sillä esineet tuhoutuivat Pohjois-Pohjanmaan museon paloissa 1920-luvulla ja toisen maailmansodan aikana.[21] Ainoa tallessa oleva mahdollisesti keskiaikainen esinelöytö on edellä mainittu veitsi[22].

Jos Oulun Kastellia vertaa siihen, mitä keskiaikaisista linnoista tiedetään, esiin nousee useita ongelmia. Kastellin topografia poikkeaa huomattavasti Suomeen 1300-luvulla rakennetuista linnoista. Kastellia ei pystytä sijoittamaan ajanjaksolle tyypillisten vesilinnojen joukkoon, sillä se ei ole veden suojassa saarella tai niemellä. Kastellia ei voida kummun mataluuden vuoksi pitää mäkilinnana. Näkyvillä ei myöskään ole merkkejä siitä, että topografian vajavuuksia olisi yritetty kompensoida vallihaudoilla, keinotekoisella kumpareella tai kivirakenteilla. Lopuksi on todettava, että keskiaikaiset linnat jakaantuvat lähes aina useaan erilliseen osaan. Jos paikalla olisi ollut linna, sen esilinna ja ulkovarustukset olisivat jossain omakotitalon ulkopuolella. Niistä ei kuitenkaan ole mitään tietoa.

Todisteet Oulun Kastellin linnaluonteesta ovat perin heikot. Lähes kaikki havainnot voidaan selittää paikalla viimeistään 1700-luvun alussa olleella pysyvällä asutuksella. Keskiajan suuntaan viittaa ainoastaan yksi veitsi.

MIKSI OULUN KESKIAIKAINEN LINNA ON RAKENNETTU?

Keskiaikaisten linnojen ylläpitoon käytettiin ympäristön talonpoikien eri muodoissa maksamia veroja. Linnan toimintakyvyn kannalta on ollut elintärkeää pystyä kontrolloimaan oman hallintoalueen väestöä. Jos Oulun vuoden 1377 linna sijoitetaan Kastelliin, nousee ongelmaksi se, että seudun asutuksen painopiste näyttää olleen linnasta katsoen kaukana Limingassa saakka[23]. Oulun Kastelli ei ole sopinut verojen keruun keskuksena toimineen hallintolinnan paikaksi.

Oulun Kastellin on arveltu suojelleen rannikkoa novgorodilaisten hyökkäyksiltä[24]. Voidaan kuitenkin kysyä onko Oulujokisuu ollut 1300-luvun lopulla väestöltään tai luonnonrikkauksiltaan niin merkittävä alue, että kruunu olisi perustanut sen turvaksi linnan sisämaahan kolmen kilometrin päähän rannikolta[25]. Lisäksi on syytä huomauttaa, että kirjallisuudessa korostetaan liikaa keskiaikaisten linnojen kykyä puolustaa ympäristöään. Synkkä totuus on, ettei keskiaikaisilta linnoilta ole pystytty estämään sisämaasta tai mereltä rannikolle suuntautuvia sotatoimia.

Oulun keskiaikaisen linnan perustamisen taustalla on myös nähty kruunun pyrkimys kontrolloida Pohjois-Pohjanmaan rannikolla liikkuneita karjalaiskauppiaita[26]. Kuningas Albrekt Mecklenburgilainen kielsi vuonna 1365 Pohjanlahden perukan karjalaisia purjehtimasta kauppatavaroineen kauemmaksi etelään kuin vanhastaan oli ollut tapana[27]. Käskykirjeen perusteella tiedetään, että karjalaiset olivat käyneet Tallinnassa saakka. Heillä on siis täytynyt olla merikelpoisia aluksia. Tuntuisi luontevalta, että karjalaisten tärkeimmän Pohjanlahdelle suuntautuneen kulkureitin Oulujoen suulla olisi ollut satama, johon sisämaasta tuotua tavaraa olisi kerätty[28]. Edelleen olisi houkuttelevaa ajatella, että kruunu olisi perustanut paikalle kontrollipisteensä.

Oulun Kastellista käsin olisi ollut helppo valvoa Oulujoen liikennettä. Karjalaiskauppiaita ei kuitenkaan olisi ollut mitään järkeä pysäyttää sisämaassa, sillä kauppatavarat olisi tällöin pitänyt kuljettaa itse rannikolle ja siirtää jokiveneistä merikelpoisiin aluksiin[29]. On paljon uskottavampaa, että karjalaisten on annettu tuoda lastinsa merelle saakka. Jos Oulun linnalla on pyritty valvomaan kaupankäyntiä, se on luultavasti sijainnut rannikolla Oulujoen suun lähellä.

Ennen Kastellin "löytymistä" pidettiin Oulunsaloa yhtenä Oulun keskiaikaisen linnan mahdollisena sijaintialueena[30]. Oulunsalo sopisi hyvin paikaksi linnalle, jolta on pyritty kontrolloimaan Pohjois-Pohjanmaan rannikolla harjoitettua kaupankäyntiä. Oulunsalo on lähellä sekä karjalaisten käyttämää Oulujokea että rannikkoa pitkin etelään kulkevaa merireittiä. Kaiken lisäksi Oulunsalossa on ollut jo keskiajalla kauppapaikka.

Vuodelta 1443 olevan asiakirjatiedon mukaan Novgorodilaiset tekivät vuoden 1415 jouluna ryöstöretken Oulunsalossa sijainneelle kauppapaikalle ja aiheuttivat suurta vahinkoa siellä tavaroineen olleille turkulaisille porvareille[31]. Kauppapaikan historia saattaa ulottua pitkälle 1300-luvun puolelle, sillä Oulunsalosta on löydetty kuningas Albrekt Mecklenburgilaisen aikaisia rahoja sisältänyt aarre[32]. Oulunsalon kauppapaikkaa ei ole yrityksistä huolimatta kyetty löytämään. Tulevissa inventoinneissa on otettava huomioon mahdollisuus, että samalla alueella on myös keskiaikainen pikkulinna.

LOPUKSI

Oulun keskiaikaisen linnan olemassaolon tunnustaminen on täysin riippuvainen siitä kuinka suuri arvo Novgorodin ensimmäisessä kronikassa olevalle maininnalle annetaan[33]. Oulun vuoden 1377 linnaksi ei ole tällä hetkellä varteenotettavia ehdokkaita. Oulun Kastelliin liittyy niin suuria ongelmia, että sen voi surutta liittää Suomen takamaiden tarulinnojen joukkoon. Jos Oulussa on ollut keskiajalla linna, sitä tulisi etsiä Oulunsalon kauppapaikan luota.

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

Arkistolähteet

Kansallisarkisto

Maanmittaushallituksen kartat

Höijer, P. 1733: Geometrisk afritning öfver Kaupila kronohemman uti Österbottns höfdingedömmetz norra härad Uhleåborg norra fögderi Uhleåborgen och Uhleåsou by, författat åhr 1733. KA/MHA F20/1.

Painetut lähteet

FMU = Finlands medeltidsurkunder I (-1400), III

(1431-1450), V (1481-1495). Samlade och i tryck utgifna af Finlands Statsarkiv genom Reinhold Hausen. Helsingfors 1910, 1921, 1928.

REA = Registrum Ecclesiae Aboensis eller Åbo Domkyrkas Svartbok. Facsimile version with additions to the 1890 edition. Published by the state archives of Finland. Jyväskylä 1996.

V.-P. Suhonen
veli-pekka.suhonen@nba.fi
Museovirasto/RHO
PL 169
00511 Helsinki

KIRJALLISUUS

Jaakkola, Jalmari 1944: Suomen sydänkeskiaika. Suomen historia IV. Porvoo-Helsinki.

Julku, Kyösti 1987: Oulu Keskiajalla – Oulun sotatie. Valkean kaupungin vaiheet, Oulun historiaa. Studia historica septentrionalia 13. Rovaniemi.

Julku, Kyösti 1989: Oulujokilaakson keskiaika. Faravid. Pohjois-Suomen historiallisen yhdistyksen vuosikirja XIII. Rovaniemi 1989.

Kirkinen, Heikki 1976: Karjala idän ja lännen välissä II. Historiallisia tutkimuksia 99. Helsinki.

Gallén, Jarl & Lind, John 1991: Nöteborgsfreden och Finlands medeltida Östgräns, andra delen. Skrifter utgivna af Svenska litteratursällskapet i Finland Nr 472: 2.

Näsänen, Maija-Liisa 1998: Owla-Oula-Oulu, kaupunki perustamisesta maailmansotiin. Oulu.

Paulaharju, Ahti 1968: Oulun linna. Porvoo.

Toikka, Martti & Toikka, Pirkko 1989: Oulun Kastellin kummun mittaus maaperätutkalla. Faravid. Pohjois-Suomen historiallisen yhdistyksen vuosikirja XIII. Rovaniemi 1989.

Vahtola, Jouko 1987: Oulujokisuun keskusalue 1500-luvulla. Valkean kaupungin vaiheet, Oulun historiaa. Studia historica septentrionalia 13. Rovaniemi.

Vahtola, Jouko 1991: Oulujokilaakson historia keskiajalta 1860-luvulle. Oulujokilaakson historia kivikaudesta vuoteen 1865. Oulu.

Vilkuna, Kustaa 1973: Missä sijaitsi Oulun ensimmäinen linna ja mitä olivat kastarit eli salpalinnat; kronikoiden maininnat Pohjois-Pohjanmaan linnakkeista. Suomen tiedeakatemia, esitelmät ja pöytäkirjat 1973. Helsinki 1975.

[1] FMU 866. R. Hausenin mukaan Novgorodilaiset hyökkäsivät Oulujoen varrella sijainnutta ruotsalaisten (saksalaisten) kauppapaikkaa vastaan, valloittivat esikaupungin ja ryöstelivät alueella. Uudemmassa kirjallisuudessa puhutaan kauppapaikan sijasta linnasta (ks. Julku 1987, s. 37–57; Kirkinen 1976, s. 30; Lind 1991, s. 297 viite 37; Vilkuna 1973, s. 137–164). Eräät tutkijat (Julku 1987, s. 46; Lind 1991, s. 297 viite 37; Vilkuna 1973, s. 137–138) ovat olleet sitä mieltä, että Oulun linna olisi Sofian kronikassa mainittu karjalaisten vuonna 1375 perustama linna. Uskottavaa selitystä sille, miten karjalaisten linna olisi siirtynyt ruotsalaisten haltuun, ei kuitenkaan ole esitetty.
2 Jaakkola 1944, s. 412–415; Paulaharju 1968, s. 28–32.
3 Julku 1987, s. 38.
4 Ks. esim. Näsänen 1998, s. 17.
5 FMU 727.
6 FMU 947. Philippus Karlsson mainitaan Korsholman voutina ensimmäisen kerran vuonna 1388 (FMU 970). Hänet luettiin kuitenkin Bo Jonssonin alaiseksi voudiksi kahdessa vuoteen 1386 sijoittuvassa asiakirjassa (FMU 947, 949). Koska Philippus Karlsson osallistui Tornion käräjille vuonna 1386, on ilmeistä, että hän toimi jo tuolloin Korsholman voutina.
7 FMU 981.
8 FMU 1079. Korsholma ilmestyy lähteisiin vuonna 1384 (FMU 922). Korsholman linnalääni mainitaan ensimmäisen kerran vuonna 1388 (FMU 970).
9 FMU 822; REA 224, 225, 227, 231.
10 FMU 822.
11 FMU 864.
12 Vilkuna 1973, s. 137–164. Kustaa Vilkuna on esittänyt, että Oulun Kastellissa olisi ollut karjalaisten vuonna 1375 rakentama salpalinna. Salpalinna-sana vastaa linnatutkijoiden käyttämää estelinna-sanaa. Oulujoki on Kastellin kohdalla yli 200 metriä leveä. Kastellista ei siten ole voitu estää liikennettä joella.
13 Julku 1987, viite 43.
14 Höijer, P 1733.
15 Vahtola 1991, s. 335. Kauppila esiintyy lähteissä jo 1600-luvulla (Vahtola 1991, s. 192–193, 249). Kustaa Vilkuna (1973, s. 161–162) on esittänyt, että kantatilan nimi olisi ollut Kastelli. Hän kuitenkin itsekin myöntää sen, että Kastelli-nimi ilmestyy maakirjoihin vasta 1800-luvun alussa. Lisäksi on syytä huomauttaa, että 1300-luvun lopulla lyhyen aikaa toimineen pikkulinnan

nimen säilyminen nykypäivään saakka olisi poikkeuksellista. Ainoastaan Maskun Stenberga on varmuudella kantanut vuosisatojen halki alkuperäistä nimeään.
16 Julku 1987, s. 39–44.
17 Höijer, P 1733.
18 Julku 1987, s. 38–39.
19 Vilkuna 1973, s. 162–164. Ari Siiriäisen tarkastuskertomus on kateissa. Veitsi Mv/ Kansatiede 10251.
20 Toikka & Toikka 1989, s. 25–33.
21 Vilkuna 1973, s. 162. Vuonna 1938 taltioidun tarinan mukaan kyläläiset taistelivat vainojen aikana Kastellin kummulle nousseita venäläisiä vastaan.
22 Mv/Kansatiede 10251.
23 Vahtola 1987, s. 59. Tällä hetkellä ei ole mitään todisteita siitä, että Kastellin lähellä olisi ollut Novgorodin ensimmäisessä kronikassa (FMU 866) mainittua Oulun linnaa ympäröinyttä asutusta.
24 Ajatuksen on esittänyt Kyösti Julku 1987, s. 47–48.
25 Oulujokisuun keskiaikaisesta asutuksesta ks. Julku 1989, s. 40–41 ja Vahtola 1987, s. 59.
26 Vilkuna 1973, s. 160.
27 FMU 727.
28 Oulujoesta karjalaisten kulkureittinä ks. Julku 1989, s. 38–39.
29 Vuodelta 1490 olevan asiakirjan (FMU 4286) mukaan karjalaiset ovat saaneet tulla sisämaasta Oulujokea pitkin ainoastaan Turkansaarelle saakka. Vuoden 1490 lähteestä käy ilmi, että valtaneuvosto on antanut määräyksensä äskettäin. Ei siis ole mitään todisteita, että tilanne olisi ollut samanlainen jo 1300-luvulla. Kyösti Julku on tosin arvellut (1987, s. 49), että Turkansaari olisi vuonna 1374 mainittu rajapaikka "in quadam insula Vlaa" (REA 230). Turkansaari kuului vuonna 1733 Kauppilan kruununtilan alaisiin alueisiin (Höijer 1733).
30 Julku 1987, s. 38.
31 FMU 2530. Vahinkojen suuruudesta kertoo mm. se, että korvauksia yritettiin saada vielä 28 vuotta tapahtumien jälkeen.
32 KM/Rahakammio 60056. Rahoja on 92.
33 Kronikan ongelmista ks. Lind 1991, s. 294 viite

KORJAUS

Lehden viime numerossa julkaistusta V.-P. Suhosen Wartholmin Johan Dumea käsitelleestä artikkelista (s. 10-13.) oli jäänyt osa pois. Toimitus pahoittelee tapahtunutta.

WARTHOLMIN JOHAN DUME
V.-P. Suhonen

...Johan Dume oli mukana tekemässä sopimusta, jolla Turun linnan vouti Jakob Abrahamsson luovutti hallussaan olleet Bo Jonssonin panttilinnat ja – alueet ritari Knut Bossonille[1]. Knut Bosson lupasi toimittaa Jakobille kirjeen, jossa Margareta Dume, ritari Benkt Niklisson (Lejonanansikte), ritari Sten Bosson (Natt och Dag) ja Linköpingin piispa Knut Bosson (Natt och Dag) vahvistavat sopimuksen. Bengt Niklisson oli Margareta Dumen uusi aviomies[2]. Linköpingin piispa Knut ja Sten Bosson olivat Bo Jonssonin enon Bo Bossonin poikia[3]. Sten Bosson vastasi vuodesta 1390 lähtien ainoana testamentin toimenpanijana Bo Jonssonin perinnöstä[4].

Johan Dume sai ilmeisesti elokuun sopimuksen jälkeen alaisuuteensa Uudellamaalla sijainneen Wartholmin[5]. Jonkin

aikaa myöhemmin Johan Dume lähetti Wartholmista kirjeen Tallinnan raadille, jossa hän valitti vitaliaanien kaapanneen linnan satamasta aluksia[6]. Tieto on erittäin mielenkiintoinen sitä taustaa vasten, että Dumeilla on todistettavasti ollut läheiset suhteet vitaliaaneihin. Bengt Niklisson mainitaan jo vuonna 1394 vitaliaanien liittolaisena[7]. Lisäksi Bengt Niklisson ja Margareta Dume esiintyvät Gotlannin vitaliaanien yhteydessä joissakin 1390-luvun loppupuoliskon asiakirjoissa[8]. Useat lähteet viittaavat myös Knut Bossonin ja vitaliaanien yhteistoimintaan. Vuoden 1395 lopulla Saksalaisen ritarikunnan suurmestari pyysi kuningatar Margaretaa huolehtimaan, etteivät hänen Itämaan linnanpäällikkönsä antaisi enää suojaa merirosvoille niin kuin tiedettiin tapahtuneen[9]. Knut luopui Turun linnasta samoihin aikoihin kun Pohjanlahden vitaliaanit solmivat rauhan kuningatar Margaretan kanssa vuoden 1398 syksyllä[10]. Kuningattaren Turun linnaan lähettämän Abraham Broderssonin tehtävänä oli toimia voutikunnassa olevia vitaliaaneja ja vitaliaanien tukijoita vastaan[11].

[1] FMU 1037. "Dat my Jakob Abrahamssön heft gheantwordet van alle Boo Jonssones erfnamen weghene dat hus tho Abow mit siner voghedey, Castelholm tho alande mit syner voghedye, Warcholm dat ny slot yn Nylande lycht, mit syner voghedye, Aborch, dat yn Sachagunne lycht myt syner voghedye vnde dat slot Vreghdenborch."

[2] Carlsson 1947, s.164.

[3] Nordman 1946, s. 156.

[4] Linton 1971, s. 216. Knut Bossonin ja Jakob Abrahamssonin sopimuksen kohdista sekä Uudellamaalla sijainneen uuden linnan Wartholmin luovutus että Jakobin pysyminen Itämaan laamannin virassa eivät tarvinneet vahvistusta Bo Jonssonin testamentista vastanneelta Sten Bossonilta. Kyseessä saattaa olla todiste siitä, ettei Wartholm kuulunut Bo Jonssonin panttilinnoihin. On myös mahdollista, että Wartholm on Jakob Abrahamssonin kuningas Albrekt Mecklenburgilaiselta vuonna 1387 saaman luvan (FMU 962) nojalla rakentama linna. Tässä kohtaa on myös huomionarvoista, että Jakob Abrahamsson sai laamannin viran vasta Bo Jonssonin kuoleman jälkeen (FMU 948, 951).

[5] Wartholm on ilmeisesti joko Sipoon Sibbesborg tai Porvoon Husholmen (Suhonen 1999).

[6] Salminen 1998, Bilaga, breven 2.

[7] Carlsson 1947, s.164. Bengt Niklisson on todennäköisesti ollut vitaliaani.

[8] Carlsson 1947, s. 167–169.

[9] FMU 1045.

[10] FMU 1079, 1080.

[11] Salminen 1998, bilaga, breven 1....

22. POHJOISMAINEN ARKEOLOGIKONFERENSSI (NAK22) OULUSSA 18.-23.8.2004

Oulun yliopiston arkeologian oppiaine järjestää 22. pohjoismaisen arkeologikonferenssin Oulun yliopiston tiloissa elokuussa 2004. Suunnittelutoimikunta toivottaa kaikki aihepiireistämme kiinnostuneet ammattilaiset ja opiskelijat tervetulleiksi konferenssiin!

Konferenssin pääteemat ovat
1) Yhteiskunnalliset ilmiöt esi- ja varhaishistoriassa
2) Kielet, etnos ja arkeologiset kulttuurit
3) Myöhäisneoliittinen aika Pääteemoja käsitellään torstaina 19.8.2004.

Sektiot pidetään perjantaina 20.8.2004. Sektioiden teemat ovat
1) Suolöydöt
2) Konservointi
3) Neolitisaatio
4) Keramiikka
5) Kokeellinen arkeologia
6) Kaupunkiarkeologia ja
7) Fyysinen antropologia ja osteologia

Lauantaina 21.8. konferenssi siirtyy Kierikkikeskukseen, Yli-Iihin, jossa kuullaan Kierikkiin liittyviä esitelmiä ja tutustutaan keskuksen arkeologiseen näyttelyyn sekä kivikauden kylään.

Sunnuntaina 22.8. ja maanantaina 23.8.2004 on mahdollisuus osallistua ekskursioille. Eteläinen ekskursio suuntautuu Raahen seudulle, jossa vieraillaan mm. Kastellin jätinkirkolla ja Saloisten Tervakankaan rautakautisella kalmistolla sekä Vanhassa Raahessa. Pohjoisen ekskursion ohjelmaan kuuluvat mm. Tervolan Törmävaaran kivikautinen asuinpaikka, Keminmaan keskiaikainen kirkko ja Tornion kaupunkiarkeologiset kohteet. Kaksipäiväinen retki Kuusamon ja Suomussalmen seudulle sopii kalliomaalauksista ja erämaan muinaisjäännöksistä kiinnostuneille. Sen aikana nähdään mm. Hossan Värikallion ja Julman-Ölkyn kalliomaalaukset, Kiantajärven muinaiskohteita sekä tutustutaan vienankarjalaiseen kulttuuriin.

PYYNTÖ ESITELMISTÄ Pyydämme abstrakteja yllä mainituista aihepiireistä lähettäväksi 1.3.2004 mennessä osoitteeseen

NAK22, PL 1000, 90014 OULUN YLIOPISTO tai nak22@oulu.fi

Konferenssin ohjelmaan ja ekskursioihin voi tutustua lähemmin osoitteessa

http://www.oulu.fi/nak22

Lisätietoja voi kysellä myös allekirjoittaneelta. Tervetuloa Ouluun!

Miska Eilola projektisihteeri
NAK-22
PL 1000
90014 OULUN YLIOPISTO
p. 08-553 3269, 050 305 2882
Miska.Eilola@oulu.fi, nak22@oulu.fi www.oulu.fi/nak22

HISTORIALLISET MUINAISJÄÄNNÖKSET PIRKANMAAN KARTALLE

Ulla Lähdesmäki

HISTORIALLISEN AJAN MUINAISJÄÄNNÖSTEN SUOJELUTEHTÄVIÄ PIRKANMAALLA

Tampereen museoiden osana toimiva Pirkanmaan maakuntamuseo hoitaa pääosan maakunnan muinaisjäännöksiä koskevista suojelutehtävistä. Työn pohjana on vuonna 1996 Museoviraston kanssa tehty sopimus, joka koskee esihistoriallisia muinaisjäännöksiä, ja neuvottelut historiallisen ajan tehtävistä ovat myös käynnissä. Käytännössä suojelutyö on ulotettu historiallisiin muinaisjäännöksiinkin (hiki), museoviraston tutkijoiden kanssa tapauksista keskustellen. Tiedon tarve historiallisista muinaisjäännöksistä on suuri, ja se koskee niin muinaisjäännöskantaa kuin menettelytapojakin erilaisissa maankäyttötilanteissa. Työtä auttaa se, että monet linjakysymykset ja menettelymallit ovat koko maassa kehitteillä ja voi tuntea, että hiki-kohteet ovat yhä tiedostetummin esillä suojelukohteinakin.

Pirkanmaalla historiallisia muinaisjäännöksiä on inventoitu aikaisemmin osana kuntien perusinventointiprojektia 1990-alusta lähtien, mutta käytännössä ajankäytön painopiste on ollut esihistoriallisten kohteiden paikantamisessa. Viime vuosina on kuntien inventointitason parantamisessa johdonmukaisesti pidetty historiallisia muinaisjäännöksiä aikaisempaa enemmän esillä, jotta epäsuhtaa eri ikäisten muinaisjäännösten tietotason välillä saataisiin pienennettyä. Lisäksi on tehty sektori-inventointeina I maailmansodan aikaisten linnoitteiden inventointeja osassa Pirkanmaata. Kun maakuntamuseo neuvottelee esimerkiksi

kaavoittajien tai vesihuoltohankkeiden osapuolten kanssa, erityistä tarvetta jonkin hankealueen inventointitarpeeseen saattaa ilmetä juuri siksi, että alueen historiallisen ajan muinaisjäännöksiä ei ole aiemmin inventoinneissa selvitetty. Inventointitarpeen selvittämisprosessiin kuuluu myös käytettävissä olevin keinoin alustavasti hahmottaa mahdollisia asutushistorian jälkiä eli löytää sellaista ennakkotietoa esimerkiksi autioituneista kylänpaikoista, joka perustelee muinaisjäännöstietojen päivittämistä kyseisellä alueella.

Kuluvana vuonna maakuntamuseo on antanut marraskuun puoliväliin mennessä noin 250 lausuntoa maankäyttöasioissa. Useimmissa muinaisjäännöksiä koskevissa lausunnoissa historiallisen ajan muinaisjäännösten selvittäminen tai kohteen merkitseminen tai muu huomioon ottaminen hankkeessa on sisältynyt lausuntoon. Mm. tällä tavalla pirkanmaalaiset yhdyskuntasuunnittelun eri toimijat ovat tutustuneet ja pääsääntöisesti

kiinnostuneetkin autioituneista kylänpaikoista, linnoituslaitteista, rajakivistä, kaskiraunioista ja muista hiki-kohteista. Vaikka suojelutyötä tekevälle kaikki muinaisjäännökset ovat tasapuolisesti sydäntä lähellä, voi havaita että keskiaikaiset tai niitä nuoremmat arkeologiset kohteet mielletään selvästi helpommin kadonneen menneisyyden konkreettisiksi muistoiksi kuin useat esihistorialliset muinaisjäännöstyypit.

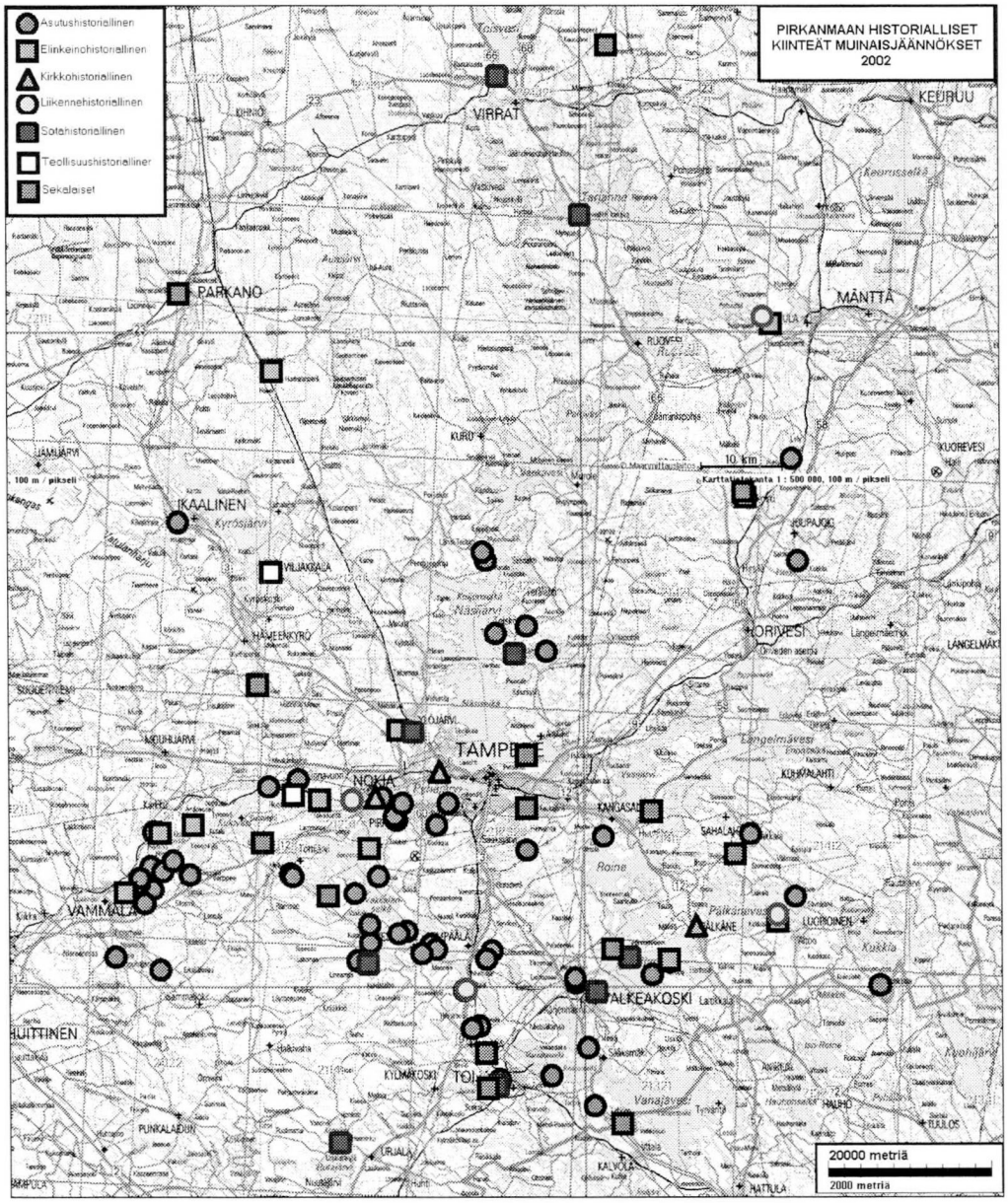

Kuva 1. Ennestään tunnettujen kohteiden joukosta karsitut sekä uudet historiallisen ajan muinaisjäännökset vuoden 2002 maakuntainventoinnissa. Kartta inventointiraportista.

MAAKUNTAKAAVOITUS MAHDOLLISTI HIKI-SELVITYKSEN

Vuonna 2002 Pirkanmaalla voitiin toteuttaa aikaisempaa suurempi konkreettinen toimenpide, jolla historiallisen ajan raunioituneita tai muutoin hylättyjä ja käytöstä poistuneita muinaisjäännöksiä päästiin paikantamaan ja arvioimaan. Vireillä oleva, edelleenkin keskeneräinen 1. maakuntakaava oli konteksti, jossa puutteelliset tiedot hiki-kohteista tuotiin johdonmukaisesti esille. Pirkanmaan liitto päätti rahoittaa maakunnan historiallisen ajan muinaisjäännösten inventoinnin, ja maakuntamuseo otti tehtäväkseen organisoida työ. Resurssit asettivat rajoituksia työlle, jonka tavoitteet ja rajaukset asetettiin sen mukaisesti, että käytettävissä oli noin kolmen kuukauden inventointityön mahdollistava määräraha.

Aineiston lähtökohdaksi koottiin ennakkokuva vuoteen 2002 mennessä tunnetuista hiki-kohteista (taulukko 1). Se perustui maakuntamuseossa jo muutama vuosi aikaisemmin koottuun luetteloon, jota täydennettiin Museoviraston rakennushistorian osaston arkiston ja muinaisjäännösrekisterin aineistoilla. Ennakkoaineistossa edustuivat kaikki muut historiallisen ajan muinaisjäännösryhmät lukuun ottamatta vanhojen kaupunkien kulttuurikerroksia ja asutusjäänteitä. Maakunnan vanhin kaupunki Tampere perustettiin 1779 paikalle, jossa oli aikaisempaakin asutusta, mutta yleisesti

Taulukko 1. Vuoteen 2002 mennessä inventoitujen historiallisen ajan muinaisjäännösten tyypit

muinaisjäännöstyypit	muinaisjäännökset	määrä
Asutushistorialliset kohteet	kylätontti	2 kpl
	asuinpaikka (rak.perusta, kiuas, kellari jne.)	24 kpl
	kivijalta	23 kpl
	kivirakenne, -latomus, -röykkiö (ei ilm. esihist.)	18 kohdetta
Elinkeino- tai teollisuushistorialliset kohteet	teryahauta	12 kpl
	hiilimilu	2 kpl
	kivenlouhintapaikka	2 kpl
	pajanpaikka	5 kpl
	raudanpelkistyspaikka	1 kpl
	kaskiröykkiö/1 kohteessa toistakymmentä kpl	3 kohdetta
	peltoraunio	15 kpl
	vanha pelto	11 kpl
	maakuoppa (pyyntikuoppia?)	12 kohdetta
	sahan ja/tai myllyn raunio	2 kpl
	malmikaivos	1 kpl
Kirkkohistorialliset kohteet	kirkonraunio, kirkonpaikka	3 kpl
	käytöstä poistunut historiallinen hautausmaa	4
	kivisakristo, kappeli (ei rauh. kirkkolailla)	2 kpl
Linnat, linnoitukset, sotahistorialliset kohteet	linnoitus, taistelupaikka, puolustuspaikka	4 kpl
	pakopaikka; perimätietokohde	2
Maa- ja vesiliikenteen kohteet	mailipylväs	1 kpl
	tie	5 kpl
	silta	3 kpl
	radan pohja	2 kpl
Muut	rajakivet, -merkit, -aidat, -röykkiöt	6 kpl
	hakkaus kivessä	4 kpl
	kesähaudat	1 kohde useita kpl
	uunit (mahdoll. venäläisten Näsijärven sisävesilaivaston liikkeet Suomen Sodan aikana)	3 kpl
	lähde (perimätietoa hist.ajan käytöstä)	2 kpl
	muut	1 kpl
Yhteensä		vähintään 180 kpl

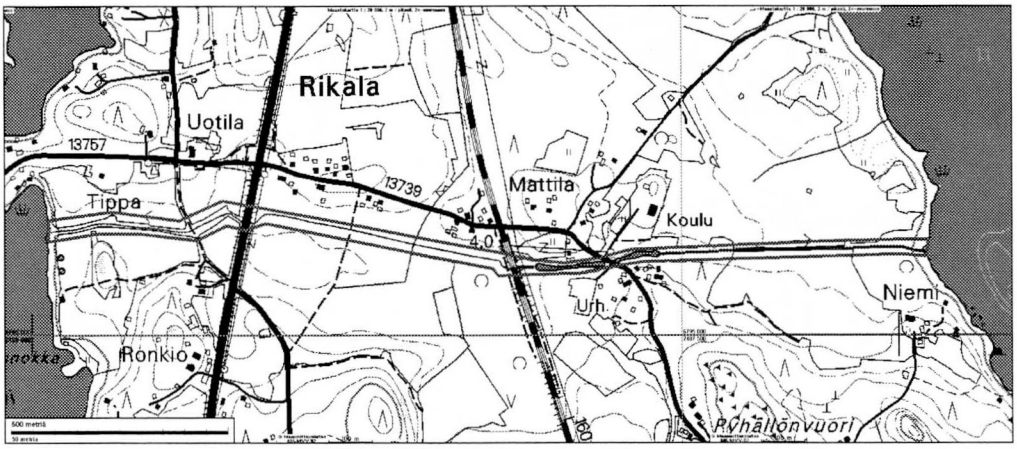

Kuva 2. Lempäälän Rikalan 1770-luvun liikennehistoriaan liittyvä kanavahankkeen alue. Hanketta ei saatettu koskaan päätökseen, mutta kanava esiintyy sekä isojakokartassa että keskeneräiseksi jääneenä maastossa. Kartta inventointiraportista.

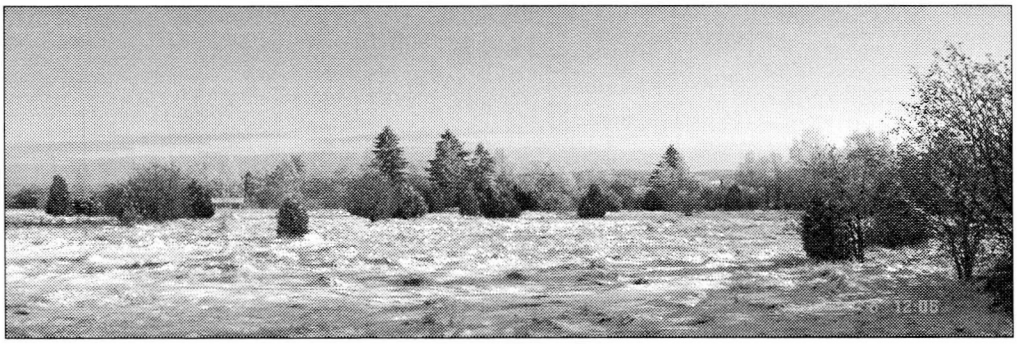

Kuva 3. Vammalan Vihattulan kylänpaikka marraskuisessa asussa. 1560-luvulla Vihattulaan kuului yhdeksän taloa. Paikalla on nyt katajaa kasvava kallioketo, jossa erottuu kiviraunioita ja rakennusten perustojen jäänteitä. Kuva T.Jussila/Pirkanmaan maakuntamuseo.

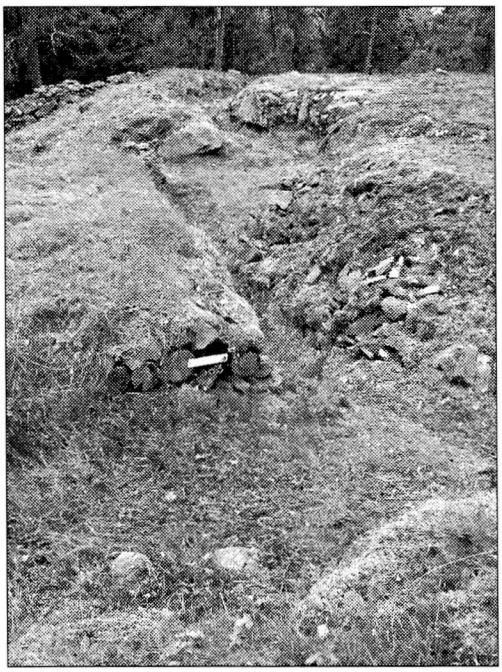

Kuva 4. Yksityiskohta Vesilahden Hurskasvuorelle 1910-luvulla rakennetusta linnoitteesta. Kuva Eija Haapalainen/ Pirkanmaan maakuntamuseo.

on oletettu että vanhimmat kaupunkiarkeologiset jäännökset ovat tuhoutuneet nykyisen keskustorin ja Vanhan kirkon ympäristön myöhemmässä rakennustoiminnassa. Varsinaista selvitystä tai tutkimusta asiasta ei kuitenkaan ole tehty missään vaiheessa eikä tähän liittyviä maastohavaintoja myöskään ole.

Eri muinaisjäännöksiä koskevat tiedot olivat laadultaan ja määrältään epätasaisia. Sen perusteella voitiin kuitenkin havaita, että erilaiset kiukaanpohjat, tervahaudat, ajoittamattomat maakuopat ja viljelyrauniot olivat tavallisimpia aineistossa.

Taulukoidut kohteet voivat käsittää useita yksittäisiä rakenteita. Joissakin tapauksissa kappalemäärä ei ollut tiedossa.

Uusien muinaisjäännösten etsinnässä painopisteiksi valittiin alueellisesti heikosti edustuvat maakunnan osat (esim. vanhentuneet perusinventoinnit) sekä tähän mennessä heikosti edustuneet muinaisjäännöstyypit kuten autioituneet kylätontit. Ennestään tunnettujen kohteiden osalta oli tarpeen arvioida myös niiden "kelpoisuus" uudestaan; esimerkiksi tervahautojen ja yksittäisten kiukaanpohjien statusta tuli harkita. Kun inventoinnissa kertyisi kohdeaineistoa runsaammin, voitaisiin tarkastella suurempaa joukkoa ja havaita selvemmin esimerkiksi tälle maakunnalle ominaisia piirteitä. Sinänsä maakuntakaavoituksessa ei rajauduttu vain valtakunnallisesti tai maakunnallisesti arvokkaisiin, 1. luokan muinaisjäännöksiin, vaan inventointi kattaisi kaikki muinaisjäännösluokat. Ne myös merkitään tältä osin kattavasti tulevaan kaavaan.

Esityövaiheessa tehtiin inventointisuunnitelma, johon koottiin normaalin työsuunnitelman lisäksi esimerkkejä eri muinaisjäännösluokista tai tietoja mahdollisista maastossa tarkastettavista kohteista museon saamien ilmoitusten tai muiden vihjeiden perusteella muinaisjäännöstyypeittäin. Lisäksi kuvattiin digitaaliseen muotoon joukko isojakokarttoja Hämeen maanmittaustoimiston arkistossa, mutta tämä aineisto jäi kokonaisuutta ajatellen liian suppeaksi. Sitä onkin jouduttu myöhemmin eri yhteyksissä jatkuvasti täydentämään. Suunnitelma käsitti luettelon kuvatuista isojakokartoista sekä kohtalaisen kattavan luettelon arkisto- ja kirjallisuuslähteitä, joita inventointi voisi hyödyntää. Lähdeluettelo on jatkuvasti täydentyvänä pysyvä työväline. Siihen sisältyvistä paikallisista aineistoista voi mainita mm. Pirkanmaan keskiaikaisia kirjallisia lähteitä käsittävän inventointiraportin, joka perustuu kolmeen painettuun lähdekokoelmaan (FMU, REA, BFH). Raporttiin on koottu Ylä-Satakuntaa ja osaa Hämettä koskevien kirjallisten lähteiden luettelo asiakirjatyypeittäin sekä kopiot lähes 500 asiakirjasta. Raportti tehtiin maakuntamuseossa 1999 perusnäyttelyä valmisteltaessa.

Osa esityövaihetta oli Kuninkaan kartaston (1776-1805) tarkastelu Pirkanmaan lehtien alueelta, mistä siirrettiin manuaalisesti paikantaen peruskartalle ne asutuspisteet tai kylänpaikat, joiden voitiin olettaa olevan autioituneita. Tämä mahdollisten kylänpaikkojen tai talonpaikkojen/asuinpaikkojen luettelo, jonka kokoamisessa käytettiin myös Suomen asutus 1560-luvulla –julkaisun kyläluetteloa ja suurpiirteistä karttaa, oli keskeinen lähtöaineisto maastotyövaiheelle.

Inventoinnin teki maakuntamuseon tilauksesta arkeologikonsultti Mikroliitti Oy; Timo Jussila ja Timo Sepänmaa tekivät maastotarkastukset pääosin lokakuussa 2002 inventoiden n. 50 maastokohdetta n. 15 kunnassa. Painopiste kenttätyövaiheessa oli kylänpaikkojen lisäksi eräsi-

Kuva 5. Pälkäneen rauniokirkko on ilmaisuvoimainen historiallisen ajan muinaisjäännös. Kuva Eija Haapalainen/Pirkanmaan maakuntamuseo.

Kuva 6. Vanhin sotahistoriallinen hiki-kohde sijaitsee Pälkäneen Kostianvirralla. Vuoden 1713 taistelupaikalla on hirsirekonstruktioiden lisäksi jäljellä myös alkuperäisiä rakenteita. Kuva Eija Haapalainen/Pirkanmaan maakuntamuseo.

joissa eräkulttuurin liittyessä erityisesti Pohjois-Pirkanmaahan. Tarkemmin kylätonttien ja eräsijojen inventointikysymyksistä Jussila ja Sepänmaa ovat kirjoittaneet julkaisussa Pirkan maan alta 4 (2003). Samassa julkaisussa on kirjoitettu myös enemmän maakuntainventointiprojektista (Ulla Lähdesmäki). Inventointiraportti valmistui keväällä 2003 Pirkanmaan maakuntamuseon inventointiraporttina.

INVENTOINNIN JÄLKEEN

Vuoden 2003 lopulla historiallisen ajan muinaisjäännösten maakuntainventoinnissa on meneillään uusi vaihe: varsinainen inventointi tuotti arkistoaineiston ja maastoinventoinnin tuloksena 107 1. tai 2. luokan kiinteää muinaisjäännöstä. Osa aikaisemmin tunnetuista kohteista siirtyi harkinnan jälkeen 3. luokkaan. Raportti käsittää luettelon ja suppeat kuvaukset myös näistä. Lisäksi inventoijat kokosivat luettelon ns. tarinapaikoista ja sellaisista paikoista, joita nyt ei ollut mahdollisuutta tarkastaa maastossa. Muinaisjäännökset on merkitty maakuntakaavan ensimmäiseen luonnokseen.

Inventointi kokosi ensimmäisen kerran Pirkanmaalta kokonaiskuvan historiallisen ajan muinaisjäännöksistä tukeutuen nimenomaan tämän maakunnan vanhemman historian vaiheisiin ja ominaispiirteisiin. Tuloksena on – ison projektin jälkeen - sittenkin vasta kourallinen uusia historiallisen ajan muinaisjäännöksiä siitä laajasta aineistosta, joka on raunioitunut, hylätty tai muutoin jäänyt pois käytöstä. Kootut tiedot tarvitsevat myös jatkuvasti sisällöllistä täydentämistä ja paikoin vielä harkintaa ja statuksen punnintaa. Inventointi jatkuu nyt kuntien perusinventoinneissa tai suppeammissa inventoinneissa, kun ura saatiin avattua kokonaisuuden tarkastelusta käsin. Olemme kuitenkin hyvillämme maakuntainventoinnin tuloksesta monesta syystä: se on lisännyt historiallisten muinaisjäännösten arvostusta maakunnassa, tehostanut omaa suojelutyötämme, nostanut esille tärkeitä metodisia, lähdekriittisiä ja substanssiin sekä suojelutoimenpiteisiin liittyviä kysymyksiä ja lisännyt tietoamme Pirkanmaan historiasta.

Ulla Lähdesmäki
tutkija, arkeologi
ulla.lahdesmaki@tt.tampere.fi
Pirkanmaan maakuntamuseo
Kulttuuriympäristöyksikkö

KOTI KIVIMUURIN SISÄLLÄ - SEMINAARI. LUENTOJA, KIERROKSIA JA UUSI KIRJA ELÄMÄSTÄ HÄMEEN LINNASSA

Tanja Ratilainen

Tänä vuonna seuran perinteisen syysseminaarin aiheena oli esitellä tuoretta Hämeen linnaa koskevaa tutkimusta. Seminaarin koostumus poikkesi totutusta, sillä luentojen ohessa ohjelmassa oli myös opastettuja kierroksia. Seminaarissa julkaistiin seuran AMAF -sarjan osa 8, At Home within Stone Walls: Life in the Medieval Häme Castle, ja siten osa kirjan kirjoittajista oli lupautunut esittelemään linnaa tutkimusaiheensa tiimoilta.

Päivä alkoi Tampereen yliopiston keskiajan historian dosentin Aino Katermaan yleisellä katsauksella Suomen keskiaikaisiin linnoihin ja niiden merkitykseen yhteiskunnassa. Kompakti ja selkeä luento tarkasteli linnojen rakennusvaiheita panos-tuotos –näkökulmasta: kuka panosti rakennustyöhön, ja mikä oli siitä saatu hyöty. Turun ja Hämeenlinnan leirilinnojen rakentaminen 1200-luvun jälkipuoliskolla hallinnon ja kaupan keskuksiin voidaan nähdä kruunun läsnäolon vaatimattomana, mutta riittävänä manifestina. Taustalla ei olisi ollut äkkinäinen sotatila, kuten Viipurissa, jonne tornilinnan lisäksi rakennettiin soikea kehämuuri. Viipurissa panostus rakentamiseen olisi tuottanut enemmän kuin alun perin oli ajateltu, siitä saatiin puolustuksessa pitkäaikainen hyöty. Kuusiston linnaan piispan satsaama panos taas ei olisi tuottanut toivotunlaista tulosta.

Tuodakseen mahtinsa julki myös piispa olisi tarvinnut Turun vertaisen linnan, mutta Kuusisto oli syrjässä kaupungista. Huolimatta rauhan ajasta Bo Joninpoika Grip panosti 1300-1400-luvun taitteessa maan länsiosien ja rannikon linnojen rakentamiseen ja laajentamiseen. Hänen tavoitteenaan olisi ollut hallinnon tehostaminen ja kruunun läsnäolon manifestointi. Esimerkiksi Turun, Viipurin ja Hämeen linnoja modernisoitiin asuintorneja rakentamalla. Asuintornit olisivat olleet Albrekt Meklenburgilaisen ansiosta Euroopasta kantautuneita vaikutteita. 1400-luvun lopulla panostuksen taustalla oli puolustus. Olavinlinnan rakentamisen tuotos oli haluttu: pystyttiin vastustamaan idän uhkaa ja samalla saatiin säädylliset asuintilat. Muitakin linnoja laajennettiin ja korjattiin puolustuksen ja säädynmukaisten asuintilojen vuoksi. Esimerkiksi Knut Posse laajensi Hämeen linnan päälinnan asuinosia. Linnat saivat lisää vaikutteita Euroopasta: niihin alettiin rakentaa salirakennuksia. Torni ei olisi

Kuva 1. Päivi Luppi ryhmineen koillisella esilinnanpihalla. Kuva Heimo Kumlander.

enää riittänyt seurusteluun, vaan siihen tarvittiin siipirakennuksia. Esilinnojen rakentamisen taustalla ei välttämättä ollut vain puolustus, vaan se laajensi myös arkielämän toimintakenttää. Kun yhteiskuntaluokat erotettiin toisistaan, oli myös laajennettava esilinnojen tiloja.

Luennon jälkeen oli vuorossa ensimmäinen kahdesta linnakierroksesta. Osallistujien oli seminaariin ilmoittautuessaan tehtävä vaikea valinta neljän oppaan väliltä. Fil. tri Knut Drake, joka on kirjoittanut vasta ilmestyneeseen teokseen At Home within Stone Walls –Life in the Late Medieval Häme Castle tiiviin johdatuksen Hämeen linnasta tutkimuskohteena, kertoi linnan rakennusvaiheista keskittyen tutkimuksen avoimiin kysymyksiin. Hyytävässä tuulessa saatoimme todeta, että ratkaistavaa riittää tulevillekin tutkijasukupolville. Fil. tri Anna-Maria Vilkuna, joka vastasi julkaisun massiivisimmasta artikkelista Financial Management at Häme Castle in the mid 16th Century kertoi kierroksella ruokataloudesta ja arjen pyörityksestä 1500-luvun linnassa. Esilinnan rakennusvaiheista, tykkitorneista ja tiilestä rakennusmateriaalina kirjoittanut FM Päivi Luppi esitteli kierroksellaan esilinnan tutkimusten tuloksia. Samaan aikaan FM Terhi Mikkola tutustutti linnan tilan käyttöön ja esinelöytöihin. Mikkolan tutkimus on mm. paljastanut, että tilankäyttö linnassa on ollut luultua monimutkaisempaa. Yläkerroksien tilojen on voitu havaita olleen, ei vain voudin ja hänen lähimiestensä, mutta myös palvelusväen ja sotilaiden käytössä. Tutustuimme havainnollisesti

myös "käytävä-käännös-vaikuttava-elementti" –periaatteeseen, kun astuimme Kukkotornin käytävästä sisäpihalle ja edessämme komeili muototiilin koristeltu koillismuuri ja sen portaali.

Lounaan ja seuran syyskokouksen jälkeen FM Sirkka-Liisa Seppälä esitelmöi Vanajaveden muinaislinnoista tekemästään topografisesta tutkimuksesta, jonka kysymyksenasettelun taustalla oli Hans-Peter Schulzin kannattama ajatus linnojen muodostamasta strategisesta linjasta ja Jussi-Pekka Taavitsaisen esittämä tulkinta topografisesta sattumasta. Seppälä oli tutkimuksessaan soveltanut visuaalista maisema–analyysiä, jossa arvioitiin näkyvyyttä kohteesta poispäin ja näkyvyyttä kohteeseen, ja käyttänyt työssä apunaan gis-pohjaisia ohjelmia. Analyysiin oli otettu mukaan yli 100 m mpy olevat korkeat mäet, jotka sijaitsivat korkeintaan 100 m rantaviivasta. Tutkimuksessa käytettiin teoreettista maisemamaksimia, mikä tarkoittaa maisemaa, joka kohteesta on voinut näkyä ilman peittävää kasvillisuutta. Näin Seppälä oli saanut kartalle mäkiryhmiä, joista yleensä korkeimmalla sijaitsi jo tunnettu muinaislinna. Tutkimuksen tuloksena oli myös muutama mahdollinen uusi muinaislinna kuten Hattulan Taivaskallio. Näkyvyys linnavuorilta näytti keskittyvän vesi- ja maareiteille ja joissakin tapauksissa oli havaittavissa yhteys asutukseen. Seudun linnavuoret saattavat olla pako- ja puolustustarkoituksensa lisäksi mm. ehkä tapa hallita asuinympäristöä visuaalisesti.

Iltapäivällä seminaarilaisia aktivoi toinen linnakierros ja kahvin jälkeen uuteen opukseen linnan ja Hattulan Pyhän Ristin kirkon yhteyksistä kirjoittanut Turun yliopiston dosentti Markus Hiekkanen esitteli linnan "kappelia". Huonetilaa on tähän asti pidetty melko varmasti kappelina, mutta käyttötarkoitus on viime aikaisen tutkimuksen johdosta kyseenalaistunut. Suunnilleen itä-länsisuuntainen huone sijaitsee päälinnan sisäpihan kaakkoispuolella, eteläkulman vieressä. Fasadistaan se erottuu tiilikoristelun perusteella. Draken uusien tulkintojen mukaan se olisi rakennettu 1300-1400-lukujen vaihteessa. Sisällä seinäpintojen tiiliin on uurrettu ristejä, joiden on arveltu liittyvän vihkiristikäytäntöön. Uurretut ristit ovat kuitenkin sellaisia, että ne tuskin olisivat erottuneet rappauksen ja kalkkikerrosten alta, jos huone olisi toiminut kappelina. Lisäksi huoneen linnanpihan puoleisessa seinässä, ulkooven vasemmalla puolella on tiiliseinään hakattu, luultavasti vaakunaa esittävä, noin metrin korkuinen kuvio. Tarkemmin kuvioon voi perehtyä tutustumalla Hiekkasen artikkeliin A Brick Carving in the So Called Chapel of Hämeenlinna Castella Maris Baltici 3-4:ssä.

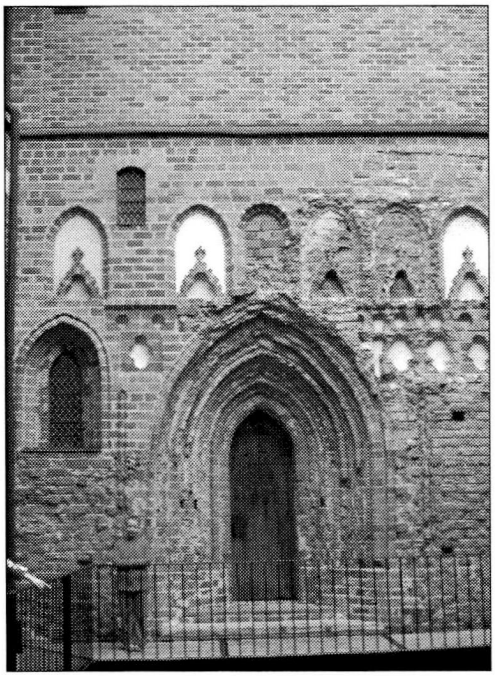

Kuva 2. Päälinnan sisäpihan koillis-muurin vaikuttavat tiilikoristukset ja portaali. Kuvassa Aino Katermaa. Kuva Heimo Kumlander.

Päivän viimeinen luento tutustutti kuulijat mm. kaksitahoisiin ja tyvisukallisiin

Kuva 3. Linnan "kappelia" esitteli Markus Hiekkanen. Kuva Heimo Kumlander.

ohran tähkiin, kun botanisti FM Johanna Onnela Turun yliopistosta esitteli tutkimustuloksiaan 1500-1600-luvun viljelykasveista. Onnela oli tutkinut esilinnan pihan kaivauksissa 1983 talteen otettua kolmea makrofossiilinäytettä, joista oli löytynyt yli 26 000 tunnistettavaa, hiiltynyttä kasvin jäännettä. Näytteessä oli eniten ohraa (65 %) ja kauraa (n. 33%) ja pienempiä määriä ruista, vehnää, viljatatarta, pellavaa, hamppua ja hernettä. Siemenet olivat luultavasti peräisin esilinnan pihalla sijainneesta rehuvarastosta. Löytyneet viljatattarin siemenet (sukua tattarille) ovat tällä hetkellä Suomen vanhimmat. Viljatattarista tehtiin jauhoja ja suurimoita ja sitä käytettiin kuten viljoja yleensä. Yllättäen näytteestä ei löytynyt humalaa, jota tiedetään linnassa käytetyn runsaasti oluen valmistuksessa. Myöskään papujen, nauriiden tai kaalien siemeniä ei löytynyt, vaikka kyseisiä ravintokasveja on Hämeessä viljelty jo 1500-luvun alussa. Tuloksista voi tarkemmin lukea AMAF 8:n artikkelista Crop plants in Häme Castle in the 16th and 17th century.

Seminaaripäivän luennot olivat mielenkiintoisia ja tasokkaita ja havainnolliset kierrokset linnassa takasivat sen, ettei kuulija päässyt nuutumaan liiasta istumisesta. Esittelykierroksilla linnan hahmottamista olisi ehkä voinut selventää seminaarilaisille jaettu kartta tai lyhyt yhteenvetoesitelmä linnan osista ja rakennusvaiheista. Päivä oli kokonaisuutena antoisa ja hyvin toteutettu ja se innosti tarttumaan vastajulkaistuun kirjaan. Toivottavasti jatkossakin saamme nauttia yhtä virkistävistä syysseminaareista.

KIRJALLISUUSVINKKEJÄ:

At Home within Stone Walls: Life in the Late Medieval Häme Castle. AMAF VIII. Toim. Terhi Mikkola ja Anna-Maria Vilkuna. 2003.

Markus Hiekkanen: A Brick Carving in the SoCalled Chapel of Hämeenlinna. Castella Maris Baltici 3-4. AMAF V. 2001.

Aino Katermaa: Verokarhu talonpojan ja porvarin kynsissä. Tampereen sukututkijat ry. Vuosikirja 2002.

Aino Katermaa: Käskystä kaupunki. Hämeenlinnan kaupungin perustaminen 1639. Historiallinen Aikakauskirja 1/2000:33-46.

Aino Katermaa: Kaupunki linnan varjossa. Hämeen linna - The Häme Castle. 2000. Sivut 91-95. Toim. Pirjo Poutanen.

Aino Katermaa: Hämeenlinna Venäjän vallan sotilaskeskuksena - Linnankasarmin synty. 2000 sivut 113-117. Hämeen linna Häme Castle. Toim. Pirjo Poutanen.

Sirkka-Liisa Seppälä: Sääksmäen Rapolan rautakautinen maisema ja elinkeinot Valkeakoskella. Rapola-tutkimuksia 3. Toim. Tuula Heikkurinen-Montell ja Helena Taskinen. 2003.

(Ks. myös http://www.nba.fi/NEWS/LEHDISTO/2003/rapolatutkimuksia3.htm http://www.nba.fi/ARCHAEOL/Rapola/seppala.htm)

Tanja Ratilainen
tratilainen@yahoo.com
Kirjoittaja toimii tällä hetkellä Turun Maakuntamuseon tutkijana Pääkirjastontontin projektissa.

KALASTUSTA, KAUPPAA JA VÄHÄN MERIROSVOUSTAKIN

Georg Haggrén

Colloquium Fishery, trade and piracy. Fishermen and fishermen's settlements in and around the North Sea area in the Middle Agges and later. Museum Walraversijde, Ostende, Belgium 21.-23.11.2003

Keskiajan arkeologiassa viime aikoina tapahtunut tutkimuksen kasvu ja monipuolistuminen on ohjannut alaa perinteisistä linna-, kirkko- ja kaupunkikaivauksista kohti maaseudun ja agraaristen yhteisöjen tutkimusta. Nyt myös maaseudun tutkimus on kasvanut siksi laajaksi, että sen piirissä on alkanut muodostua erillisiä teemoja, joista esimerkkinä voidaan mainita Medieval Europe 2002 Baselissa esiin nostettu vuoristoasutuksen tutkimus. Vastaavasti rannikkovyöhykkeen asutus muodostaa oman maiden väliset rajat ylittävän temaattisen kokonaisuuden. Tätä aihepiiriä Pohjanmeren ja myös Itämeren alueella käsittelevä ensimmäinen kollokvio pidettiin 21.-23. marraskuuta Ostenden lähellä Belgiassa.

Kollokvio oli tutkimuksellisesti antoisa seminaari, joka järjestettiin arkeologisesti mielenkiintoisen kohteen välittömässä läheisyydessä aivan Pohjanmeren rannalla. Puitteet kruunasi sujuvien järjestelyiden ohella jo Medieval Europe 1997 Brügge-konferenssista tuttu joviaali belgialainen vieraanvaraisuus.

Seminaaripaikkana oli 1400-luvulla autioitunut Walraversijden kalastajakylä, jossa on vuodesta 1992 lähtien tehty laajoja arkeologisia tutkimuksia. Alun perin Raversijdessa oli tarkoitus tehdä pelastuskaivaus, mutta kohde osoittautui niin arvokkaaksi, että West-Flanderin provinssi päätti perustaa paikalle suuren museokeskuksen. Kaivauksissa löytyneiden jäänteiden perusteella keskiaikaisen Walraversijden alueelle on tehty luonnollisessa koossa olevat rekonstruktiot neljästä rakennuksesta. Niiden suunnittelussa ja käytännön rakennustöissä on käytetty kansainvälistä asiantuntemusta. Rakennuksia elävöittävät kaivauslöytöihin perustuvan käyttöesineistön ohella muutaman kerran vuodessa myös kylän 1400-luvun asukkaita esittävät ihmiset. Kalastajakylän asumusten rekonstruktioiden ohella Walraversijdessa on maaliskuussa 2003 avattu moderni museo näyttelytiloineen. Perusnäyttelyn ohella museossa on vaihtuvia näyttelyitä, joista ensimmäinen käsittelee Flanderin rannikon keskiaikaisia lasilöytöjä. Näyttelyn lasiasiantuntijana on toiminut aihepiiriä tutkiva Danielle Caluwé (Brussels). Arkeologiset tutkimukset kohteessa jatkuvat vielä tulevinakin vuosina.

Rannikkovyöhyke on kautta aikojen tarjonnut mahdollisuuden monipuolisiin elinkeinoihin. Niiden joukossa kalastuksella on luonnollisesti ollut keskeinen sija, mutta sitä ovat täydentäneet monet muut tulonlähteet ja elinkeinot. Tämän elinkeino- ja ympäristövyöhykkeen tutkimusta on tähän mennessä tehty niin paljon, että pohjaa kansainväliselle keskustelulle on ehtinyt syntyä. Tästä on osoituksena mm. se, että Museum Walraversijden ensimmäisen toimintavuoden ohjelmaan kuulunut kansainvälinen kollokvio kokosi paikalle vajaat 150 tutkijaa. Kuten seminaaria isännöinyt ja avausesitelmän pitänyt professori Frans Verhaeghe (Free University of Brussels, VUB) totesi, on ala siksi tuore, ettei tällaiseen seminaariin olisi vielä muutamia vuosia sitten ollut edellytyksiä.

Suomen lähialueilla merellisten elinkeinojen ja rannikkoalueiden historian sekä rannikon maiseman kehityksen tutkimusta on harjoitettu erityisesti Ruotsissa 1980-luvun alusta alkaen, mistä esimerkkinä ovat Helsingissäkin viime keväänä vierailleiden Christer Westerdahlin ja Dan Carlssonin tutkimukset. Suomessa saariston muinaisjäännöksiä on tutkinut erityisesti Tapani Tuovinen Varsinais-Suomen osalta sekä kahden viimeisen vuoden aikana Helsingin Yliopiston suojissa toiminut Merellinen perintömme - Vårt Maritima Arv-projekti läntisen Uudenmaan alueella.

Itse seminaarin ensimmäisenä päivänä keskityttiin Flanderin rannikkoa ja erityisesti Walraversijdea käsittelevään tutkimukseen. Aihepiiriin johdatti Frans Verhaeghen avausluento, jota Walraversijden tutkimuksia johtava Marnix Pieters (Institute for the Archaeological Heritage, IAP, Brussels) jatkoi kalastajakylän kaivausten esittelyllä ja tulosten analysoinnilla. Charles Knightly (York) puolestaan kertoi kylän rakennusten

rekonstruoinnista. Iltapäivän esitelmissä painopiste oli kalastuksen historiassa Flanderissa.

Toisen päivän esitelmissä perspektiiviä lavennettiin Brittein saarille, Islantiin ja eteläiselle Itämerelle. Tanskalaiset Mette Busch (Odense/Roskilde) ja Jochem Meyer esittelivät Tanskan rannikon keskiaikaisen asutuksen sijoittumisen GIS-analyysia ja kalastuselinkeinon arkeologisten indikaattorien analysointia käsitteleviä tutkimuksiaan. James Barrettin (York) aiheena olivat keskiaikaisen kalastuselinkeinon ja asutuksen arkeologinen tutkimus karuilla Orkney-saarilla. Kalansilmä-perspektiiviä toi Anton Ervynckin (Brussels) ja Wim Van Neerin belgialaisten kalanruotolöytöjen pohjalta tehty analyysi, joka on paljastanut mm. myöhäiskeskiaikaisten kaupunkivesien ylikalastus- ja saastumisongelmat. Päivän päätteeksi Karel Vlierman (Dutch Institute for Ship and Underwater Archaeology, NISA) esitteli laajojen merenpohjan kuivatustöiden myötä paljastuneiden lukuisten myöhäiskeskiaikaisten hylkyjen tutkimusta Alankomaissa. - Kolmannen päivän ohjelma koostui Flanderin rannikolle suuntautuneesta ekskursiosta.

Yhteisistä keskusteluista kannattaa nostaa esiin yleinen havainto eri rannikoiden kalastaja-asutusten dynamiikasta. Asutusta on syntynyt sinne, missä kulloinkin oli kala-apajia. Kun saaliit syystä tai toisesta vähenivät, kalastajien oli peltoviljelyä harjoittavia naapureitaan helpompi siirtyä leveämmän leivän perässä muualle, jopa toisiin maihin. Tällaisista kalakantojen vaihtelusta ja siitä johtuvista seurauksista rannikon asutukseen ja elinkeinoihin on selviä viitteitä mm. Juutinrauman alueelta ja myös Walraversijdestakin. Tästä aihepiiristä saataneen uutta tietoa seuraavassa vastaavassa seminaarissa, joka on tarkoitus järjestää kahden vuoden päästä.

Georg Haggrén
Länsi-Uudenmaan rannikko rautakaudella ja keskiajalla-projekti
Kulttuurien tutkimuksen laitos, Arkeologia
PL 59
00014 Helsingin Yliopisto
georg.haggren@jippii.fi

LÄHETYSTYÖN ARKEOLOGISIA JÄLKIÄ VANHASSA TANSKASSA JA RUOTSISSA

Markus Hiekkanen

Jörn Staecker, Rex regum et dominus dominorum. Die wikingerzeitlichen Kreuz- und Kruzifixanhänger als Ausdruck der Mission in Altdänemark und Schweden. Lund Studies in Medieval Archaeology 23. Almqvist & Wiksell International. Stockholm 1999, 621 s. liiteluetteloineen, 85 karttaa, 125 + 116 kuvaa ja piirrosta, 45 taulukkoa.

Pohjoismaiden käännytystyö "pakanauskonnoista" kristinuskoon – moderniin objektiivisuuteen pyrkivän termin mukaan uskonnonvaihdos – on ollut historioitsijoiden kiinnostuksen kohteena vuosisatoja. Jo Maurer 1800-luvun puolimaissa loi siitä vieläkin laajasti voimassa olevan käsityksen ja Suomen oloja silmälläpitäen päälinjoja luonnostelivat kaikki merkittävimmät historioitsijat Porthanista alkaen.

Arkeologinen tutkimus historiatieteitä nuorempana on tullut mukaan myöhemmin. Sen asennoitumista on pitkään leimannut haparointi ja sitoutuminen historialliseen näkökulmaan. Erityisen ongelman ovat aiheuttaneet kristillisiksi tulkittavien arkeologisten esineiden vähäinen määrä yhdessä sen kanssa, ettei myöskään kristinuskoa edeltävän uskonnon (tai uskontojen) merkkejä ole paljon tai ainakaan niitä ei ole helppo luotettavasti identifioida. Painavia puheenvuoroja aiheesta ovat toisen maailmansodan jälkeen esittäneet Ella Kivikoski, Nils Cleve, Aarni Erä-Esko ja Unto Salo sekä nuoremmasta sukupolvesta Pekka Sarvas, Jussi-Pekka Taavitsainen ja Jukka Luoto. Toisaalta viime vuosina on esitetty vähemmän uskottavia paikallisväritteisiä tulkintoja esimerkiksi Ahvenanmaasta (Mats Dreijer, Åsa Ringbom). Päivänvalon on nähnyt myös tasoltaan vaatimaton esitys "kristinuskon tulosta Suomeen" (Paula Purhonen).

Lundin yliopiston keskiajan arkeologian laitos on 1960-luvulta alkaen ollut pohjoismaisen keskiajan tutkimuksen ja opetuksen merkittävimpiä ahjoja. Sen piirissä samoin kuin Christian Albrecht -yliopistossa on työskennellyt myös Jörn Staecker, jonka laaja väitöskirja Kuningasten kuninkaasta ja herrojen herrasta tutkii perusteellisesti ja huolellisesti tietyn arkeologisen aineiston mahdollisen merkityksen kristinuskon vanhaan

Tanskaan ja Ruotsiin leviämisen selvittämisessä. Lähtökohtana on se, ettei kristillistymisprosessista ole koskaan tehty historiatieteistä riippumatonta, arkeologisiin menetelmiin perustuvaa arviota.

Staeckerin päämäärä on selvittää, voiko arkeologisin keinoin päästä uusiin tuloksiin vai säilyykö status quo. Aineistoksi hän on valinnut Vanha-Tanskan ja Keski-Ruotsin viikinkiaikaiset risti- ja krusifiksiriipukset, jotka hän tarkastelee arkeologisesta, historiallisesta, ikonografisesta ja uskontofilosofisesta näkökulmasta. Yksi keskeisiä ongelmia on se, voidaanko kyseisiä riipuksia oikeastaan pitää kristillisen uskontunnustautumisen merkkeinä.

Ajallisena lähtökohtana ovat tiedot ja tulkinnat suurista muutoksista Vanha-Tanskan ja Ruotsin yhteiskunnallisessa ja poliittisessa rakenteessa 800-luvulta 1000-luvulle. Kristillistyminen oli tässä mullistuksessa yksi ratkaisevia tekijöitä. Vähäisistä ja katkelmallisista kirjallisista lähteistä käy ilmi, että Pohjolan missio alkoi 800-luvulla ja sillä oli ainakin kaksi varmaa alkuperäaluetta. Näistä Hampurin-Bremenin arkkihiippakunnan merkitys oli lähteiden perusteella suurin, kun taas Brittein saarilta työntynyt vaikutus näkyy heikommin. Mahdollisesta itäisen kirkon toimeliaisuudesta ei tiedetä lähteiden perusteella mitään.

Lähetyssuuntien alkuperän osoittaminen arkeologisesti on selvästikin vaikeaa kuten käy ilmi, kun tarkastelee kriittisesti aikaisemman tutkimuksen antia. Esineaineiston perusteella ei välttämättä voi väittää, että löytöalueilla olisi omaksuttu niiden heijastamat uskonkäsitykset tai että olisi ymmärretty symbolikieli, joka lähtöalueilla oli itsestään selvää. Aarni Erä-Esko esitti 1960-luvulla arvion että on hyvin vaikea uskoa pohjoismaissa 500-luvulla ymmärretyn upeiden eläinkoristesolkien aiheet kuten esimerkiksi roomalaiset sotilaat Kristuksen haudalla tai helluntain

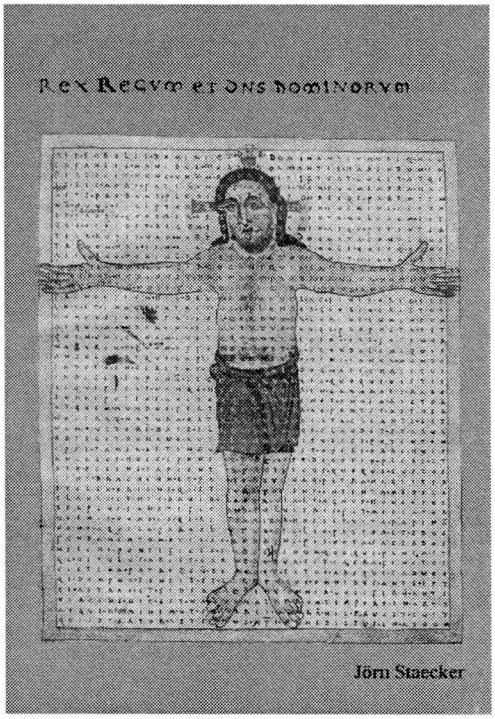

ihme. Germaanisen Skandinavian kirkon vakiintuessa 900–1000-luvulla esineistö lienee ymmärretty paremmin, sillä tietoa kristinuskon ideoista oli levinnyt vuosisatojen kuluessa tänne jo paljon.

Mutta miten osoittaa tämä arkeologisesti? Staeckerin käsittelemä aineisto kattaa vajaat 130 ristiriipusta tai kannettavaa krusifiksia, joista hiukan yli 20 on haudoista. Kaikki muut ovat peräisin kätköistä ja asuinpaikoilta. Kiinnostava tutkimusalueiden välillä on se, että kaikki hautalöydöt ovat Ruotsista. Silti Staeckerin mukaan erot saattavat olla tutkimuksellisia. Esimerkiksi Birkassa on tutkittu paljon hautoja ja sieltä on myös useita ristiriipuksia. Joka tapauksessa väittelijä kallistuu siihen uskoon, että Tanskan kristillistymisprosessi oli Ruotsia huomattavasti nopeampi.

Tutkimuksessa Staecker analysoi perusteellisesti mainitun löytöaineiston ja sen

mahdollisuudet. Materiaali on esitelty hyvin kirjan loppuun sijoitetussa löytöluettelossa, jossa on myös korkeatasoiset piirrokset kustakin esineestä. Kirjoittaja käy läpi myös ristinkultin kehityksen aina 40-luvulta jKr. alkaen taustaksi niille aiheille joita pohjoismaisessa aineistossa voidaan tunnistaa. Myös pyhäinjäännösten palvonnan leviäminen esitellään laajasti. Ylipäätään Staecker antaa kehityksestä Euroopan laajuisesti erittäin monipuolisen ja perustellun kuvan, joka edes ilman yhdistämistä arkeologiseen aineistoon olisi arvokas. Kun hän vielä kirjassa luokittelee koko Euroopan kaikki kirjallisuudesta ja kokoelmista löytämänsä erilaiset riipukset voidaan sanoa, että käytettävissä on arvonsa pitkälle tulevaisuuteen säilyttävä työ.

Staeckerin analyysin perusteella paljastuu tutkimusalueen menneisyydestä piirteitä, jotka horjuttavat monia syvään syöpyneitä käsityksiä. Niinpä historialliset lähdetiedot lähetystyöstä ja sen lähtöpaikoista eivät mainittavammin osu yhteen ristiriipusten ajoituksen ja alkuperän kanssa. Esimerkiksi historiallisista lähteistä tunnettu Willibrordin lähetystyö Tanskaan vuoden 700 tienoilla ei näy esineistössä millään tavoin. Neljännesvuosituhatta myöhemmin otti Harald Sinihammas kasteen ja antoi kastaa myös laajasti alaisiaan. Silti ristiriipukset esiintyvät pääosin vasta 1000-luvun eivätkä 900-luvun loppupuolen haudoissa kuten voisi odottaa.

Kolmas esimerkki: Ruotsissa ei lähetyspappi Anskarin toiminta vuosina 829–830 ja 854 näy millään tavoin edes lähetyskohteena olleessa Birkassa, jonka hautaaineisto tunnetaan arkeologisesti kohtuullisen hyvin. Ensimmäiset ristiriipukset ovat 900-luvun alkupuoliskolta, jolloin ne kyllä voisivat heijastella Unnin toimintaa Birkassa – tai sitten eivät. Tulkinnan perusteita heikentää tässä taas se, että tyyliltään esineet ovat peräisin Brittein saarilta ja Unnin toiminnan lähtöpiste oli Hampurin-Bremenin arkkipiispanistuin.

Voimme vain spekuloida asiaa Suomen rautakauden loppujakson (noin 800–1200 jKr.) aineiston suhteen. Meillä ei ole 1170-lukua edeltävältä ajalta yhtään aikalaislähdettä lähetystyöstä ja jos on niin kuin Staecker tuo esiin nimittäin ettei lähetystyö näy arkeologisesti, ovat mahdollisuudet aika rajalliset kehityksen seuraamiseen. Staecker ei toki keskity suomalaiseen aineistoon, mutta käyttää sitä mahdollisuuksien mukaan tukeutuen lähinnä Paula Purhosen artikkeleihin.

Toisella tavalla tilanteen vaikeatulkintaisuus näkyy mielestäni Suomessa (ja myös muualla) siinä, että haudoista löydetyt ristiriipukset on monesti tulkittu primsignaation, kastetta edeltäneeseen opetukseen sitoutumisen merkeiksi. Jos tarkastelee löytöjä lähemmin, käy ilmi, että kyseessä on kaksi pientä ryhmää, joista toinen on entisen Maarian pitäjän Taskulan kalmistosta Turun vierestä ja toinen Itä-Kannakselta Kaukolan entisen pitäjän kahdesta kalmistosta. Taskulan haudat ovat 1000- ja Kaukolan luultavimmin 1200-luvulta (ks. tästä kirja Karjalan synty, s. 496–498). Mielestäni niiden on vaikea tulkita kertovan lähetystyöstä tai primsignaatiosta. Ennemminkin kyse voisi olla suvun sisäisistä traditioista, jotka heijastuvat kalmistojen aineistossa.

Staecker toteaa tilanteen vaikeuden tutkimusalueellaan ja lähestyy ongelmaa analysoimalla myös sellaisia uskonnollisia esineitä, joita ei perinteisesti ole liitetty kristinuskon ideamaailmaan. Tanskassa ja osin Ruotsissa lähetystyö näyttääkin hänen mukaansa hahmottuvan paremmin muiden kuin varsinaisten kristillisten symbolien avulla. Hänen analyysinsa osoittaa, että riipuksia, jotka esittävät Torin, yhden merkittävimmistä skandinaavisista jumalista, vasaraa alkaa esiintyä Tanskan karolingisen alueen vastaisella rajaseu-

dulla varhain 800-luvulla. Tällöinhän lähetyspappi Anskar toimi muun muassa Hedebyssä. Torinvasarariipusten määrä runsastuu myös 900-luvulla, mutta häviää taas vuosisadan loppupuolella eli Harald Sinihampaan epäilemättä pääosin poliittisista syistä tekemän kääntymisen jälkeen. Ehkä myös Ruotsin löydöistä voidaan tehdä tällaisia johtopäätöksiä. Suomessa tähän ei aineiston perusteella ole hyviä mahdollisuuksia.

Staecker päätyy näin tutkimuksessaan tietyllä tavalla kaksijakoiseen tilanteeseen: historiallisen aineiston antama kuva uskonnonvaihdoksesta on aivan toinen kuin arkeologisten esineiden. Hän antaakin kirjan päätösluvulle kuvaavan otsikon: Wirklichkeit des Scheins. Silti hän ei ole pessimisti, kaikkea muuta, sillä arkeologinen aineisto paljastaa sen, että historiankirjoitukseen nyt käytettäviä säilyneitä lähteitä, ovat aikanaan kirjoittaneet henkilöt, joilla oli syytä poliittisista syistään vähätellä kilpailijoita. Yksinkertaistaen nostaa arkeologinen aineisto esiin insulaarisen kirkon merkityksen saksalaisen kirkon mission rinnalle. Samoin alkaa näkyä itäisen kirkon vaikutus ainakin Uplannissa ja Gotlannissa – Suomen näkökulmasta ei tämä välttämättä ole yllättävää.

Jörn Staeckerin väitöskirja Rex regum et dominus dominorum, Kuningasten kuningas ja herrojen herra on mahdollisimman painava tutkimus (nimeään myöten) Tanskan ja Ruotsin mullistuksen ajoista, mutta kuljettaa mukanaan myös koko Euroopan historiaa Kristuksen syntymän jälkeisiltä vuosikymmeniltä vuoden 1200 tienoille. Suomen kristinuskon muotoutumisen tutkimuksessa sen ansaitsee saavan arvoisensa aseman.

Markus Hiekkanen
dos.
Koskelantie 46 A 2
00610 Helsinki
markus.hiekkanen@pp.inet.fi

EHTOOLLISVIINIÄ IMUPILLILLÄ. ANTOISA YLEISESITYS SUOMEN KESKIAIKAISTEN KIVIKIRKKOJEN HISTORIASTA

Tanja Ratilainen

Markus Hiekkanen: Suomen kivikirkot keskiajalla. Otava, Keuruu 2003. ISBN 951-1-15126-6. 270 s.

Suomen keskiaikaiset kivikirkot ovat olleet vilkkaan tutkimuksen kohteena jo rakennusarkeologian alkuhämäristä saakka, mutta kauan on sekä suuri yleisö että tiede saanut niistä odottaa perusteellista esitystä. Markus Hiekkasen Suomen kivikirkot keskiajalla on ensimmäinen Suomen keskiaikaisia kivikirkkoja kokonaisvaltaisesti käsittelevä yleisteos. Kuusivuotisen tutkimus- ja kirjoitusurakan tarkoituksena on ollut tuoda väitöskirjan The Stone Churches of the Medieval Diocese of Turku, A Systematic Classification and Chronology (1994) ja sen

jälkeen jatkuneen tutkimustyön tarkentuneita ja uusiakin tuloksia suuren yleisön tietoon. Kirjoittaja on tehnyt massiivisen työn käymällä uudestaan lävitse Suomen keskiaikaiset kivikirkot keskittyen tällä kertaa niiden seinä- ja holvimaalauksiin, kiinteään sisutukseen, irtaimistoon, kirkollisiin kirjoihin ja tekstiileihin. Hiekkanen on pystynyt liittämään esitykseen myös tuoreimpia, aivan viime vuosien kaivaustuloksia esimerkiksi Pälkäneeltä. Suuri yleisö onkin ottanut kirjan hyvin vastaan, sillä se äänestettiin Helsingin kirjamessuilla syksyllä Vuoden kristillinen kirja –kilpailussa yleisön suosikiksi.

Kirjan otsikko on lähes koruttoman ytimekäs ja ulkoasu hillityn tyylikäs. Kannessa on piirros Sundin kirkosta teoksesta Finland framställdt i teckningar (1845) ja takakanteen on päässyt sisäkuva Hattulan Pyhän Ristin kirkosta.

Kirja jakautuu useisiin lukuihin, mutta hahmottuu aihekokonaisuuksina ja sivumääränkin perusteella kolmeen osaan. Alkuosassa lukija perehdytetään taustaan käsittelemällä lyhyesti kristinuskon tuloa ja seurakuntien syntyä. Lukijalle esitellään kivikirkkojen yleisiä piirteitä ja häntä opastetaan kirkkorakennusten terminologiaan unohtamatta myöskään puukirkkoja. Kivikirkon rakennustyötä käsitellään järjestelmällisesti suunnittelusta ja byrokratiasta rakennustyön kestoon ja vihkimiseen. Sitten kivikirkot ajoitetaan ja lukija perehdytetään käytössä oleviin ajoitusmenetelmiin. Lopuksi käsitellään kesken jääneitä kirkkoja. Etenkin käsitteistön sanastomainen esittely lienee hyödyllinen monelle asiaan vasta tutustuvalle ja konkaritkin voivat siitä näppärästi termit tarkistaa.

Teoksen keskiosassa Hiekkanen siirtyy kirkkorakennuksen sisään ja kirjoittaa kalkkimaalauksista, kiinteästä sisustuksesta ja kirkollisista esineistä liittäen ne kussakin luvussa havainnollisesti kirkollisiin toimituksiin. Kirjoittaja käsittelee myös mestareita, valmistusmateriaaleja ja –tekniikoita, eikä unohda sisustukseen liittyviä ajoitusongelmia. Kirkossa käynti ja pyhä messu –luku kokoaa lukijalle jo tutut materiaaliset puitteet keskiaikaiseksi messuksi. Kirkollisista esineistä mieleenpainuvin oli imupilli, jolla ehtoollisviinin saattoi nauttia Kristuksen verta läikyttämättä. Messun jälkeen siirrytään kirkkomaalle, tarkastellaan hautausta ja rakennuksia, joita kirkon ympärillä tarvittiin. Lopuksi perehdytään reformaation ehkä yllättävänkin verkkaiseen etenemiseen. Uskonpuhdistuksen vaikutuksia kirkkorakentamiseen kuvaa hyvin se, että kun keskiajalla Suomessa aloitettiin 103 kivikirkkohanketta ja niistä saatiin valmiiksi yli puolet, reformaation jälkeen 1800-luvulle saavuttaessa oli uusia kivikirkkoja rakennettu vain 17. Toisaalta taas keskiaikaisia kivikirkkoja ja niiden sisustusta on säilynyt paljon.

Kirjan loppuosaan kirjoittaja on koonnut kahdenkymmenen kirkon yksityiskohtaisen esittelyn, jonka lähtökohtana on ollut antaa lukijalle läpileikkaus kivikirkoista. Varsinais-Suomesta kirjaan on valittu Kalannin, Kemiön, Mynämäen, Nousiaisten kirkko, Naantalin birgittalaisluostarin kirkko ja Turun tuomiokirkko. Uudeltamaalta mukana ovat Espoon, Lohjan ja Vihdin kirkko, Ahvenanmaalta Eckerön, Finströmin, Saltvikin kirkko. Satakun-

nasta kirjoittaja on valinnut Rauman fransiskaanikonventin ja Tyrvään kirkon, Hämeestä Hattulan ja Hollolan kirkon. Pohjanmaalta mukana ovat Isonkyrön ja Kemin kirkko, Savosta Mikkelin kirkko ja Karjalasta Viipurin kaupunginkirkko. Valinta on mielestäni onnistunut; mukana on pieniä ja suuria kirkkoja, rauniokirkkoja, keskeneräisiä kirkkoja, rakennusosiltaan erilaisia kirkkoja, varhaisempia ja myöhäisempiä kirkkoja, seurakunta- ja luostarikirkkoja sekä hiippakunnan katedraali.

Teoksen lopussa on luettelo kaikista Suomen keskiaikaisista kivikirkoista ja niiden suojeluspyhimyksistä, kartta kirkkojen sijaintipaikoista (myös puukirkot) sekä lyhyt sanasto, jota täydentää asia ja –käsitehakemisto. Lopussa on myös hyödyllinen henkilö- ja paikannimihakemisto.

Teksti on selkeää ja loogista, tieteelliseen tekstiin tottuneen näkökulmasta myös positiivisen rikasta ja elävää. Messupapin asuun pukeutumisen yksityiskohtaista kuvausta lukiessa tosin lievää puutumista ei voinut välttää.

Kirjan koko on sellainen, että runsas kuvitus pääsee oikeuksiinsa. Kuvat ovat huolella valittuja, eikä värikuvienkaan käyttöä ole liiemmin säästelty. Muutamissa kohdissa esimerkiksi kattoristikoiden rakennetta käsiteltäessä käsitteistöä selventävä piirros olisi ehkä ollut paikallaan.

Populääriluonteensa vuoksi teoksessa ei ole lähdeviitteitä, mikä luonnollisesti harmittaa kirkoista kiinnostunutta tutkijaa. Teoksen lopussa on kuitenkin kirjallisuusluettelo, johon tekijä on koonnut kirjallisuutta kunkin pääotsikon alalta. Luettelon tarkoituksena on siis opastaa lukijaa eteenpäin. Kirjoittaja tuo tekstissä esille myös muita alan tutkijoita.

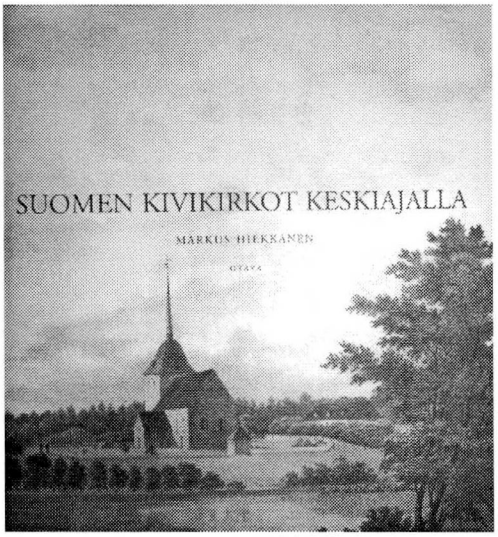

Suomen kivikirkot keskiajalla käsittelee perusteellisesti maamme keskiaikaisten kivikirkkojen historiaa aina kristinuskon saapumisesta reformaation aikaan. Se luo konkreettisen kuvan siitä, mitä kirkkorakennuksessa tapahtui, mitä esineistöä tarvittiin, miten sitä käytettiin. Konkreettisesti kirjaa ei voine pitää matkaoppaana ja tuskin kustantaja niin sanoessaan sitä tarkoittaakaan (allekirjoittanut ei ainakaan raaski pakata sitä reissureppuunsa mukaan), mutta suurelle yleisölle kirja tarjoaa varmasti kiehtovan nojatuolimatkan Suomen keskiaikaisen kirkon historiaan ja kulttuuriin. Epäilemättä kirja on kaivattu perusteos myös monen keskiaikaa tutkivan arkeologinkin hyllyssä.

Tanja Ratilainen
tratilainen@yahoo.com
Kirjoittaja toimii tällä hetkellä Turun Maakuntamuseon tutkijana

Pääkirjastontontin projektissa.

PIENIÄ LÖYTÖJÄ SUURILTA KAIVAUKSILTA

Georg Haggrén

Patrick Ottaway and Nicola Rodgers. Craft, Industry and Everyday Life: Finds from Medieval York. The Archaeology of York - The Small Finds 17/15. Council of British Archaeology & York Archaeological Trust. 2002. 544 pp. ISBN 1-902771-26-5. £39.00.

Englantilaisista kaupungeista on julkaistu monipuolisia ja runsaasti kuvitettuja katalogeja, joissa esitellään laajoja keskiaikaisia ja uuden ajan alun löytöaineistoja. Tämän perinteen uranuurtaja on jo vuonna 1940 ilmestynyt ja sittemmin klassikon aseman saavuttanut "London Museum Medieval Catalogue". Samoista Lontoon Museon kokoelmista on viimeisten kymmenen vuoden kuluessa julkaistu useita tuoreita esinetutkimuksia (mm. "The Medieval Household. Daily Living c. 1150-1450", 1998). Muista englantilaisista kaupungeista kannattaa mainita Norwichin, Salisburyn ja Winchesterin kaupunkialueiden löytöjä käsittelevät teokset, joista tuoreimpia on Salisbury & South Wiltshire Museumin "Medieval Catalogue 3" (2001). Nämä julkaisut ovat hyviä käsikirjoja ja tarjoavat apua monien vaikeasti identifioitavien ja useasti vain yksittäisinä löytöinä esiintyvien esineiden tunnistamisessa ja ajoittamisessa.

Samaa huolellista julkaisutraditiota edustaa pohjoisen Englannin itäosissa sijaitsevan Yorkin kaupunkikaivausten tuloksia ja niihin liittyviä tutkimuksia käsittelevä raporttisarja, joka muodostaa englantilaisittainkin poikkeuksellisen laajan ja monipuolisen kokonaisuuden. Sarjassa on kaikkiaan kaksikymmentä osaa, jotka jakautuvat edelleen useihin niteisiin. Tässä esitelty nide käsittää "The Small Finds" - "pienet löydöt" osan (vol. 17) käsityöhön, teolliseen tuotantoon ja arkipäivän elämään liittyvän aineiston keskiaikaiset ja 1500-1600-lukujen löydöt (nide 17/15). Koko teoksen valtavuutta kuvaa se, että tämän niteen sivunumerointi kattaa osan 17 sivut 2673-3184!

York on keskiajan arkeologian kannalta Englannin tunnetuimpia ja tutkituimpia kaupunkeja. Erityisesti 1970- ja 1980-luvuilla Yorkissa tehtiin laajoja kaupunkiarkeologisia kaivauksia. Osa niistä oli hyvin suuria: esimerkiksi Coppergatella kaivettiin yhtäjaksoisesti viisi vuotta ja neljä kuukautta vuosina 1976-1981. Kaikkien tässä käsiteltyjen alueiden kulttuurikerrokset kattoivat runsaasti yli tuhannen vuoden jakson ulottuen Rooman valtakunnan ajalta uudelle ajalle.

Tässä esitellyn niteen esineistö koostuu 1100-1600-luvuille ajoittuvista metalliesineistä ja niiden katkelmista, kivi- ja kivihiiliesineistä, astialasin palasista, tekstiileistä sekä pienestä joukosta keraamista aineistoa. Sen sijaan keramiikka-, luu- ja nahkalöydöt on käsitelty saman

osan muissa niteissä kuten myös kaikki roomalaisaikainen ja normannien valloitusta edeltävä aineisto.

Teoksessa käsitellään erityisesti neljää tutkimuskohdetta. Niistä kaksi eli 16-22 Coppergate ja 22 Piccadilly ovat keskiaikaisella profaanilla kaupunkialueella, joissa kauppa ja käsityö vallitsivat. Kaksi muuta kohdetta, Bedern ja 46-54 Fishergate, liittyivät arkkihiippakunnan keskuksen kirkollisiin laitoksiin. Niistä erityisesti Fishergaten kohdalla sijainnut luostari oli reformaation kiihkeinä vuosikymmeninä joutunut protestanttien tuhoamisvimman kohteeksi. Rakennukset on tuolloin purettu maan tasalle ja esimerkiksi ikkunat on selvästi rikottu, jotta niitä koossa pitäneet lyijypuitteet on saatu kerätyksi muihin tarpeisiin.

Teos jakautuu neljään päälukuun, joista ensimmäisessä käsitellään käsityöhön ja teolliseen tuotantoon liittyviä löytöjä. Tässä temaattisessa jaottelussa esitellään erikseen rakennustoimintaan, puuntyöstöön, metallin- ja nahkojen käsittelyyn, tekstiilien valmistukseen, maatalouteen sekä kalastukseen liittyvät löydöt. Luvun lopussa on laaja analyysi menneisyyden ihmisten yleistyökalusta, veitsestä. Yorkin kaivauksilta talletettu runsas veitsiaineisto on jaoteltu useihin ryhmiin. Typologinen jaottelu perustuu erityisesti hamarapuolen muotoiluun, joka ei ole terän tavoin kulunut käytössä. Veitsien tutkimuksessa on myös analysoitu erikseen teräksen ja tavallisen raudan limitystä terien taonnassa. Käytetty menetelmä vaurioittaa tutkittavaa kohdetta, mutta tulokset tarjoavat paljon yksityiskohtaista tietoa veitsien valmistuksesta ja raakaraudan alkuainepitoisuuksista.

Toisessa pääluvussa käsitellään arjen esineistöön liittyviä löytöjä kuten erilaisia pieniä asumusten rakenneosia, lukkoja ja avaimia, arjen ja juhlan käyttöesineistöä, vaatetukseen, lääkintään ja kehonhoitoon,

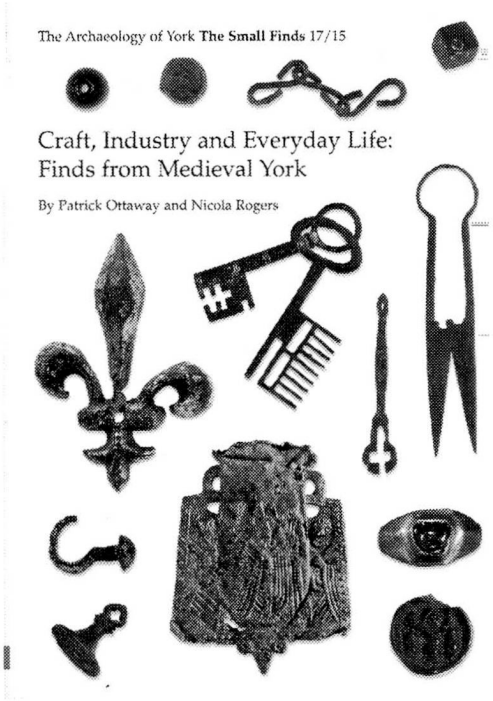

kirjalliseen kulttuuriin ja musiikkiin sekä luonnollisesti myös kauppaan ja muuhun tavaranvaihtoon liittyvää esineistöä. Oman käsittelynsä saavat myös erilaiset hevoskalut sekä aseistukseen liittyvä aineisto. Tähän päälukuun kuuluu myös Rachel Tysonin erillinen selvitys löytyneistä lasiastioiden sirpaleista. Aineistossa on korkealaatuista tuontiesineistöä, kuten venetsialaisen emalikoristeisen pikarin palasia, sekä todennäköisesti Englannissa valmistettua yksinkertaista talouslasia mm. urinaalien ja lamppujen sirpaleita. Manner-Euroopan kaupunkeihin verrattuna lasilöydöt ovat kuitenkin harvalukuisia.

Toiseksi viimeisessä pääluvussa analysoidaan toisaalta eri kohteiden sisäistä ja toisaalta niiden välistä löytöjakaumaa. Tästä käsittely etenee viimeisen pääluvun laajaan teemaan keskiaikaisen Yorkin talous- ja sosiaalihistoriasta. Lopuksi väläytellään tulevien jatkotutkimusten mahdollisuuksia. Pitkä tutkimusprojekti

on yhä kesken, joten nyt esitellyt päätelmät ovat vasta alustavia.

Piirroksia ja muuta kuvitusta on paljon, mikä lisää teoksen käyttöarvoa arkeologien käsissä. Vertailuaineistojen ja kirjallisuuden hyödyntämisessä Britannian ulkopuolisia aineistoja olisi tosin voinut käyttää enemmänkin. Sama ongelma on tosin useimmissa muissakin keskiajan arkeologiaa käsittelevissä julkaisuissa; vaikka materiaalinen kulttuuri on hyvin kansainvälistä, tutkijoilta jää monesti tekemättä oman aineiston sijoittaminen laajempaan kokonaisuuteen.

Keskiajan ja uuden ajan materiaalinen kulttuuri on hyvin yhtenäistä koko Hansan kulttuuripiirissä eli Länsi- ja Pohjois-Euroopassa. Muiden aluussa mainittujen englantilaisten katalogien tavoin "Craft, Industry and Everyday Life" on hyvä käsikirja myös suomalaiselle keskiajan arkeologille. Teoksessa on korkeatasoinen ja runsas kuvitus, joka tarjoaa mahdollisuuksia vaikeasti identifioitavan pienesineistön tunnistamiseen.

Georg Haggrén
Kulttuurien tutkimuksen laitos,
Arkeologia
PL 59
00014 Helsingin Yliopisto
georg.haggren@jippii.fi

TUORE MERIARKEOLOGIAN VÄITÖSKIRJA

Essi Tulonen

Jonathan Adams: Ships, Innovation and Social Change. Aspects of Carvel Shipbuilding In Northern Europe 1450-1850. Stockholm Studies in Archaeology 24. Stockholm Maritime Archaeology Reports 3. Stockholm 2003. 247s.

Meriarkeologian saralta on julkaistu hiljattain Southamptonin yliopistossa työskentelevän Jonathan Adamsin väitöskirja. Adams on johtanut useita tunnettuja vedenalaisia kenttäprojekteja, kuten Sea Venturen kaivauksia Bermudalla ja on tällä hetkellä mukana mm. ruotsalaisessa Kravel – hylkyprojektissa, minkä tuloksia esitellään myös hänen väitöskirjassaan.

Adamsin Tukholman yliopistoon tekemä väitöskirja käsittelee historiallisen ajan innovaatioita laivojen rakentamisessa suhteessa yhteisön muutoksiin ja tarpeisiin. Se on rajattu ainoastaan tasasaumatekniikalla rakennettuihin laivoihin, vaikka aikarajauksen sisällä merillä kulki myös paljon limisaumaisia aluksia. Vaikka aikarajaus on otsikon mukaan välillä 1450-1850, kirja painottuu pääasiallisesti

1500- ja 1600 –lukuihin, esimerkiksi laajemmin käsiteltävistä hylyistä yksikään ei ole 1700-luvulta. Toisaalta suurimmat muutokset rakennustekniikassa tapahtuivat Adamsin mukaan 1500-,1600- ja 1800-luvuilla, joihin väitöskirjan käsittelyosio jakautuu. Alueellinen painotus sijoittuu Ruotsiin ja Englantiin. Kirjassa käsitellään laivojen rakenteellisista innovaatioista lähinnä sellaisia, mitkä liittyvät alusten runkoon, mm. takilointi jää vähäisemmälle huomiolle.

Kirja on jaettu kolmeen osaan, joista ensimmäinen keskittyy meriarkeologian historiaan ja käsittelee millaista tietoa vene- ja laivalöydöt voivat antaa arkeologisena lähdemateriaalina niin laivoista itsestään kuin yhteisöstä mikä on tuottanut ne. Toisessa osiossa kerrotaan laivanrakennusteknologian muutoksista niin yleisesti kuin esimerkkitapauksiksi poimittujen laivalöytöjen avulla, joita ovat mm. Mary Rosen ja Sea Venturen hylyt. Varsinkin jälkimmäinen on saanut paljon tilaa kirjasta, sillä siitä esitellään myös, miten melko huonosti säilyneestä aluksesta on tehty rekonstruktio. Osio pitää sisällään myös tietoa laivoja rakentaneiden yhteisöjen tilanteesta, minkä tarkoituksena on liittää esimerkkeinä käsiteltävät alukset kontekstiinsa. Kolmas ja viimeinen osa on yhteenveto ja johtopäätökset tutkimuksesta nivoen yhteen mm. laivojen rakentamiseen liittyvät niin taloudelliset kuin poliittisetkin tekijät ja innovaatiot keskiajan lopulta 1850-luvulle ja vielä hieman siitäkin lähemmäs nykypäivää.

Kirjan ulkoasu on miellyttävä ja se on yllättävän helppolukuinen ja selkeä väitöskirjaksi, joka käsittelee sanastollisesti niinkin erikoista aihetta kuin laivanrakennustekniikan kehittymistä. Erityistä kiitosta saa sisältöä hyvin tukeva ja selventävä kuvitus. Erilaiset rakenneliitokset olisi ollut vain sanallisesti kuvattuina vaikeita ymmärtää. Toisaalta kuvia olisi voinut olla enemmänkin, itse olisin ainakin kaivannut rekonstruktiopiirroksia esimerkkihylyistä. Sisältö oli varsin mielenkiintoinen ja havainnollinen rakennustekniikan selvittämisen suhteen, mutta laivojen sosiaalinen konteksti jää paikoin irralliseksi ja vähälle huomiolle.

Jonathan Adamsin väitöskirjaa voi pitää uudenajan alun laivojen rungonrakenteiden kehittymisestä ja perustiedot laivojen taustasta antavana yleisteoksena avartaen käsityksiä siitä, miten yhteiskunnan tarpeet näkyvät innovaatioina laivojenrakentamisessa. Yleisesti ottaen kirja on mielenkiintoinen ja hyvä lisä myös Suomen lähialueiden meriarkeologiaa käsittelevään suhteellisen vähäiseen kirjallisuuteen.

Essi Tulonen
TY, Kulttuurien tutkimuksen laitos
Arkeologian oppiaine
tulessie@hotmail.com

ETT FRAMTIDSHOPP ÄR BORTA

HELENA ANTTILA IN MEMORIAM

* 8.6 1977 † 18.10.2003

Lördagen den 18 oktober 2003 nådde ett skakande och oväntat sorgebud Finland. Den unga arkeologen Helena Anttila hade avlidit i en plötslig sjukdomsattack under en forskningsresa i Bolivien. Helena var vid sin bortgång endast 26 år gammal, och hon höll precis på att slutföra sina studier vid Arkeologiska lärostolen vid Helsingfors universitet.

Redan i början av sin studietid profilerade sig Helena som medeltidsarkeolog. Så tidigt som under sitt andra studieår deltog hon i Finlandsdelegationen i konferensen Medieval Europe 1997 i Brügge. Helenas kunskap i ämnet fördjupades ytterligare då hon 1998-99 studerade medeltidsarkeologi i Tyskland vid Otto-Friedrich Universität, Bamberg. Här i Finland arbetade Helena under flera fältsäsonger för Museiverket, bland annat vid utgrävningarna vid presidentens slott, samt i Alberga och Köklax i Esbo. Till Helenas egna forskningsprojekt hörde hennes progradu avhandling om Kirkkailanmäki tidigmedeltida gravfält, ett projekt som hon tragiskt nog aldrig hann slutföra.

Helena var en person som drevs av en stor lust att ständigt utveckla sig samt öka sin kunskap och allmänbildning. Hon deltog alltid flitigt i konferenser och föreläsningar som intresserade henne, såväl i Finland som i utlandet, och sina unga år till trots hade hon redan hunnit skriva för flera fackpublikationer, bland andra tidningen SKAS. Sällskapet för medeltidsarkeologi i Finland hade ofta nöjet att se Helena på sina seminarier och andra evenemang. Senast i våras deltog Helena i sällskapets resa till Skåne och Östergötland.

Helenas osläckbara kunskapstörst och genuina intresse för historisk tids arkeologi smittade av sig. På Helenas initiativ grundades en studiecirkel i ämnet vid Helsingfors universitet, och Helena var också den drivande kraft som utvecklade studiecirkeln till ett självständigt forskningsprojekt. Projektet MARK – medeltidsarkeologi på landsbygden, och dess utgrävning i Pernå var ett våghalsigt men lyckat initiativ som aldrig skulle ha genomförts utan Helenas engagemang och stora arbetsinsats.

Vi som hade möjlighet att arbeta och studera med Helena minns henne som en kreativ och lyhörd människa. Helenas diskussionsiver och analytiska sinnelag ledde till många givande idéer. Helena var aldrig rädd för att framföra kritik, men hon hade förmågan att framföra den som konstruktiv respons, som aldrig kändes sårande. Helena var inte bara intelligent, hon var också en varm och öppen människa, det var inte utan orsak Helena var omtyckt och hade många vänner. Vid arkeologiska lärostolen var hon ett känt

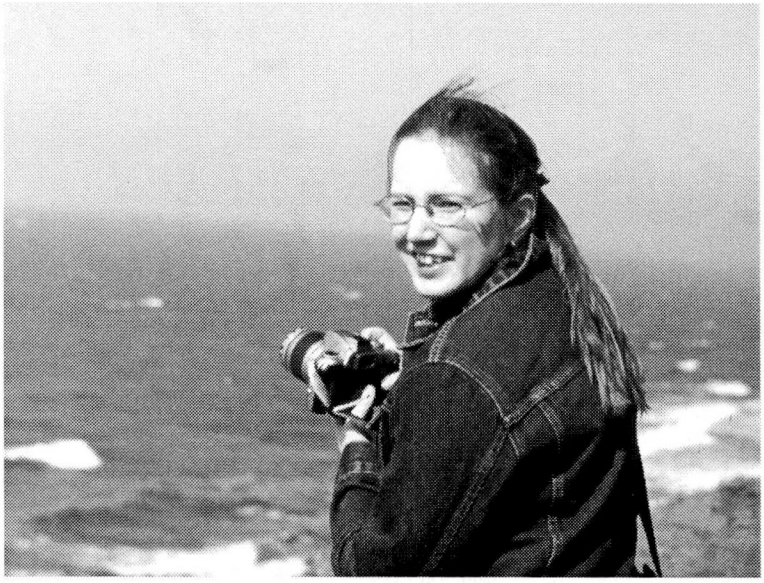

Helena vid Ale stenar under sällskapets resa till Sydsverige våren 2003.

ansikte för alla, och det låg stora förväntningar på henne för framtiden.

Den finska medeltidsarkeologin har i och med Helenas bortgång förlorat ett framtidshopp, och vi är många som förlorat en kär vän. Vi minns vår Helena med sorg och saknad, men känner en oändlig tacksamhet för att vi fick möjlighet att lära känna henne.

Ulrika Rosendahl
ulrika.rosendahl@helsinki.fi

KEVÄTKOKOUSKUTSU

Seuran kevätkokous pidetään keskiviikkona 25.2.2004, klo 17.00 Aboa Vetus & Ars Nova –museossa (Itäinen Rantakatu 2-4) Turussa. Kevätkokouksen jälkeen klo 18.00 dosentti Tuomas M. S. Lehtonen pitää esitelmän keskiajan tutkimuksen uusista tuulista.

Tervetuloa!

DIES MEDIEVALES 2004

Cultural and Economic Assimilation in Medieval Northern Europe

13.-15.8.2004, Helsinki, Finland

Call for papers

The conference committee seeks papers on the following topics:

1. Conquest, Colonisation and Christianity
2. Hagiography and History
3. Urban Networks

In naming these areas the organizers by no means wish to exclude papers on other aspects of medieval northern Europe.

For further information, contact:
Janne Malkki
Renvall Institute
University of Helsinki
P.O. Box 59 (Uioninkatu 38 A)
FIN-00014 University of Helsinki
Finland
E-mail:dm-2004@helsinki.fi

Suomen keskiajan arkeologian seura - Sällskapet för medeltidsarkeologi i Finland ry on toiminut keskiajan ja uuden ajan arkeologian tutkimuksen edistämiseksi vuodesta 1990 ja on Tieteellisten seurain valtuuskunnan jäsen. Seuran tarkoituksena on edistää keskiajan ja uuden ajan arkeologian tutkimusta ja korkeakouluopetusta. Seura järjestää seminaareja, vierailuluentoja, opintomatkoja ulkomaille ja kotimaahan, ottaa kantaa ajankohtaisiin arkeologisiin kysymyksiin ja harjoittaa julkaisutoimintaa.

Seuran jäseneksi otetaan keskiajan ja uuden ajan arkeologiasta kiinnostuneita henkilöitä. Jäseneksi voi ilmoittautua kirjallisesti seuran osoitteeseen (SKAS c/o Arkeologia, Henrikinkatu 2, 20014 Turun yliopisto) tai sähköpostitse seuran puheenjohtajalle (yhteystiedot alla). Jäsenmaksu on 16 euroa ja opiskelijoilta 10 euroa. Osoitteenmuutokset pyydetään tekemään seuran sihteerille (yhteystiedot alla). Seuran kotisivut ovat osoitteessa http://org.utu.fi

Puheenjohtaja: Kari Uotila
Suovillankatu 3
20780 Kaarina
050-5287360
kari.uotila@utu.fi tai kari.uotila@kolumbus.fi

Sihteeri: Hannele Lehtonen
p. 0400-537 670
hannele-maria.lehtonen@pp.inet.fi

Rahastonhoitaja: Terhi Mikkola
050-582 2526
terhi.mikkola@dnainternet.net

ISSN 1455-0334

DIGIPAINO
Turun yliopisto 2004

.GB50
PRESS M

SKAS 4/2003

SKAS c/o Arkeologia,
Henrikinkatu 2
20014 Turun yliopisto